

Merkinės miesto urbanistinė raida XVI–XVIII amžiuje

Žygimantas Buržinskas

Merkinės krašto muziejus

S. Dariaus ir S. Girėno a. 1, Merkinės mstl., Varėnos r., LT-65336

burzinskas.z@gmail.com

Anotacija. Šiame straipsnyje pristatomi duomenys, atspindintys Merkinės XVI–XVIII a. urbanistinę raidą. Nagrinėjami senieji miesto gatvių pavadinimai ir gatvių struktūros raida. Atlikus istorinių šaltinių analizę, pateikiama apytikrė išnykusių mūro ir kitų miesto statinių lokalizacija, taip pat pristatomi duomenys apie gyvenamuosius ir viešuosius miesto pastatus bei dvaro sodybą. XVI–XVIII a. mieste stovėjo daugiausia mediniai pastatai, tačiau šaltiniai, ypač iki XVII a. vidurio karo, liudija, kad šalia pagrindinių miesto gatvių buvo statomi ir mūriniai gyvenamieji pastatai. Be miesto rotušės, miesto struktūroje dominavo papartinė mūro bažnyčia, taip pat jėzuitų rezidencijos ir dominikonų konvento bažnyčios ir vienuolynų pastatai. Aukščiausioje miesto vietoje ant kalvos stovėjo medinė Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, kuri taip pat turėjo būti ryškiai matoma miesto panoramoje.

Reikšminiai žodžiai: Merkinė, magdeburginis miestas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, urbanistinė struktūra, karališkasis dvaras, vienuolynas, rezidencija, jėzuitai, dominikonai, XVI–XVIII a. gyvenamieji pastatai.

Urban Development of Merkinė Town in the 16th–18th Centuries

Abstract. This study presents data reflecting the urban development of Merkinė in the 16th–18th centuries. The old names of the city streets and the development of the street structure are analyzed. After the analysis of historical sources, the approximate location of the lost masonry and other town buildings is presented, as well as the data of residential and public town buildings and the manor house. In the 16th–18th centuries, wooden buildings dominated in the town, but sources testify that, especially before the mid-17th century war, brick residential buildings were also built in the main town streets. Along with the town hall, the parish church dominated in the structure of the town, as well as the churches and monasteries of the Jesuit residence and the Dominican convent, and on the top of the town a wooden St. Peter's and St. Paul's Church stood, which was to be prominently seen in the town's skyline.

Keywords: Merkinė, Magdeburg city, Grand Duchy of Lithuania, urban structure, royal manor, monastery, residence, Jesuits, Dominicans, 16th–18th century residential buildings.

Įvadas

Sovietinės urbanizacijos samprata ir jos vystymas Antrojo pasaulinio karo suniokotose gyvenvietėse iš esmės pakeitė dalies Lietuvos istorinių gyvenviečių įvaizdį. Praradus bet koki didesnį prekybinį ir kultūrinį potencialą, savo gyventojus, miestelio arba mažesnio miesto samprata urbanistine prasme buvo devaluota iki sodybinio užstatymo, kuris iš esmės nesiskyrė nuo kaimų vystymo struktūros. Intensyvų perimetro užstatymą turėjusios miestelių turgaus aikštės, jų prieigos pokariu virto daržais ar sodais su pavieniais pastatais. Tokia miestovaizdžio transformacija į pokarines dykvietes ir vėliau statomus tipinius sovietinius pastatus atitraukė nuo šių vietovių tyrėjus, o jų dėmesį nukreipė į išlikusias senamiesčių struktūras miestuose ir kitose pavienėse gyvenvietėse. Prieškarinė urbanistikos struktūra žymėjo tradicinę miesto, kuriame neretai buvo galima aptikti ir Lietuvos Di-

Received: 20/10/2021. Accepted: 10/11/2021

Copyright © 2021 Žygimantas Buržinskas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

džiosios Kunigaikštystės (LDK) pėdsakų arba net mūrinės statybos elementų, raidą. Merkinės atvejis šiuo klausimu yra ypač ryškus pavyzdys. Šiandien po sodais ar pavieniais sovietmečiu statytais pastatais slepiasi buvusių skersgatvių pėdsakai, žemėmis užpilti mūrinių pastatų pamatai ar jų rūšiai. LDK palikimo liekanų šiame mieste dar matyti prieškarinio nuotraukose, o karo nuostoliai neatpažįstamai pakeitė šio miesto veidą. Suprasti šios vietovės svarbą dėl menkų archeologinių tyrimų buvusiose urbanizuotose vietovėse leidžia istorinių šaltinių, kurie bent fragmentiškai gali leisti rekonstruoti LDK laikotarpį Merkinės raidos istorijoje, paieška. Merkinė, 1569 m. gavusi Magdeburgo teises, bene iki pat XVIII a. pirmos pusės dabartinėje Lietuvos teritorijoje pagal gyventojų skaičių nusileido tik Vilniaus, Kauno ir Kėdainių miestams (Kryževičius, 1982). Ką šis miestas turėjo, geriausiai iliustruoja XVIII a. antros pusės amžininkų atsiminimai, nurodantys šią vietą kaip gana didelių pastatų ir bažnyčių miestą (Bernoulli, 1780). Mieste vienu metu stovėjo keturios katalikų bažnyčios, šalia kūrėsi kitų konfesijų maldos namai, veikė du katalikų vienuolynai, rotušė, upių uostas, seniūnijos dvaras, būta kitų mūrinių statinių. Galiausiai Merkinė buvo populiari valdovų lankymosi vieta dėl savo strateginės reikšmės – miestas buvo įsikūręs kelių sankryžoje, per kurią ėjo vienas pagrindinių kelių tarp Vilniaus, Gardino ir Varšuvos. Vien iš to matyti, kad didžiausias Merkinės išskirtinumas yra tas, jog kadaise bene labiausiai urbanistiškai išplėtotas dabartinėje Pietų Lietuvoje magdeburginis miestas tik pastaruosius porą dešimtmečių pradėtas kiek plačiau kompleksiskai tyrinėti. Svarbu paminėti ir tai, kad tyrimų stoka iki šiol kelia problemų dėl miesto ateities raidos perspektyvų. Tiek saugoma Merkinės senamiesčio teritorija, tiek Dzūkijos nacionalinio parko bendrieji tvarkybos nuostatai iki šiol vadovaujasi teisės aktuose nurodoma „tradicinės architektūros“ samprata, kuri dažnai prasilenkia su tikrąja buvusio miesto urbanistika ir architektūriniais sprendimais. Etaloniniai tradicinės kaimo architektūros pavyzdžiai toliau perkeliama į naująją miestelio statybos įvairovę.

Šio straipsnio tyrimo objektas yra pats senasis Merkinės miestas, kaip materialiai suvokiamas, urbanistinis darinys, susidedantis tiek iš gyventojų pastatų, tiek iš dominavusių bažnyčių, vienuolynų ir kiti statinių. Laikotarpis apima nuo XVI a., kai atsiranda išsamesnių duomenų apie miestą, iki valstybės žlugimo bei Magdeburgo teisės praradimo XVIII a. pabaigoje. Atskiruose skyriuose taip pat aptariamos kai kurių miesto objektų sunaikinimo aplinkybės XIX a.–XX a. pirmoje pusėje. Pagrindinis šio straipsnio tikslas yra atskleisti senojo Merkinės miesto laikotarpio užstatymo ypatumus, taip pat miesto pastatų struktūrinę bei architektūrinę raišką.

Rengiant šį straipsnį taikyti bendrieji mokslinio tyrimo metodai: aprašomasis analitinis, sintezės, apibendrinimo, komparatyvinis, analogijų bei kartografinis. Pagrindinis veiksnys, leidęs pasiekti rezultatą, buvo detali visų turimų istorijos, kartografijos, ikonografijos šaltinių analizė, jų lyginimas.

Istoriografiniu požiūriu esminiai su miesto raidos tyrimais susiję leidiniai buvo išleisti tik šio amžiaus pradžioje. 2004 m. pasirodė bendras Lietuvos istorijos instituto ir Dzūkijos nacionalinio parko direkcijos leidinys „Merkinės istorijos bruožai“. Miesto užstatymas šiame leidinyje nebuvo plačiau tyrinėtas, tačiau buvo paskelbta nedidelė turima miesto tyrimų medžiaga, sovietmečiu ir vėliau atliktų archeologinių tyrimų darbų nuotraukų (Černiauskas, Gudavičius, Vaitkevičius, 2004). 2005 m. išleistoje Algimanto Miškinio „Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai“ II knygoje pateikti išsamūs autoriaus surinkti duomenys, kurie nėra plačiau apibendrinti kalbant apie atskirus statinius, o veikiausiai išdėstyti chronologine bendra šaltinių tvarka. Nepaisant to svarbus A. Miškinio indėlis yra išanalizuojant bendrus miesto vystymosi rodiklius, taip pat publikuota svarbi ikonografinė bei kartografinė informacija (Miškinis, 2005). 2015 m. išleistoje šio straipsnio autoriaus knygoje „Istorinė Merkinės rotušė“ parengta vizuali miesto rotušės rekonstrukcija, pirmą kartą publikuotas geros kokybės 1852 m. rotušės piešinys, jėzuitų vienuolyno pirmojo aukšto brėžinys, pateikti nauji duomenys apie kitus mieste stovėjusius pastatus (Buržinskas, 2015). Publikuotų šaltinių sekcijai galime priskirti 2007 m. ir 2010 m. Algirdo Baliulio parengtus „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijų ir aktų“ V ir VII tomus. Juose paskelbti įvairūs su miestu susiję pilni dokumentai originalo kalba (Baliulis, 2007, 2010). Šie publikuoti šaltiniai yra vieni svarbiausių rengiant šį straipsnį.

Kalbant apie nepublikuotus šaltinius, dalis jų buvo peržiūrėti ankstesnių tyrinėtojų, tačiau jų publikuotose medžiagoje informacija buvo nepakankama siekiant šio straipsnio tikslų. Didžioji dalis šių dokumentų yra

saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau LVIA). Ankstyviausias plačiau nagrinėtas dokumentas yra 1693–1695 m. Merkinės seniūnijos inventorių¹, kuriame ne tik nurodoma miesto situacija, bet ir detaliai aprašyti atskiri pastatai, ypač atkreipiant dėmesį į dvaro teritoriją. Tokia pati situacija išryškėja ir kalbant apie 1764 m.², 1787 m.³ ir 1794 m.⁴ seniūnijos inventorių. Apie dominikonų ir jėzuitų bažnyčias bei vienuolynus, kitus statinius detali informacija yra pateikiama 1774 m. jėzuitų turto inventoriuje⁵, 1817 m.⁶, 1820 m.⁷ ir 1822 m.⁸ dominikonų vizitacijų aktuose. Tarp neskelbtų duomenų yra Jono Reitelaičio sudaryta jėzuitų mokyklos mūrinio pastato plano kopija ir vienuolyno teritorijos planas⁹. Šiame darbe taip pat publikuojami duomenys iš iki šiol neskelbtos 1642–1649 m. Merkinės magistrato knygos¹⁰.

Archeologinių tyrimų informacija, kaip minėta, yra gana ribota. Didžioji dalis atliktų archeologinių tyrimų Merkinėje yra fragmentiški, dažniausiai susiję su kultūrinio sluoksnio fiksavimu. Kalbant apie ryškiausias pastatus, stovėjusius mieste, fragmentiškai buvo atlikti tik Merkinės rotušės tyrimai 1967 m. (Banikonienė, Purlys, 1967) ir 2012 m. (Girlevičius, 2013), kurie leido, remiantis aptiktais rotušės brėžiniais, nustatyti tikslią pastato lokalizaciją (Buržinskas, 2015). Dalis reikšmingos informacijos buvo prarasta sovietmečiu statant naujus pastatus, jokie archeologiniai tyrimai šiose vietose nebuvo atlikti. Išimtis tėra 1976 m., kai statant tarybinio ūkio pastatą (dabartinė Dzūkijos nacionalinio parko direkcija) buvo atlikti tyrimai ir fiksuoti XVII a. mūro užstatymo fragmentai (Lisanka, 1977). Apie miesto kapinių šalia parapiinės bažnyčios plotą galima daryti prielaidas remiantis 2002 m. atliktų tyrimų duomenimis. Dalis XV–XVII a. kapinyno aptikta ir priešais bažnyčią esančioje aikštėje (Stankus, 2003). Vienas iš reikšmingesnių radinių buvo 2012 m. netoli Bakšio g. aptiktas XVII a. pradžia datuotas mūro pamatas bei skliautinio rūsio fragmentas (Jonutis, 2013).

Gatvių tinklo raida

Kalbant apie senojo miesto užstatymą – mėginant lokalizuoti tam tikruose šaltiniuose minimus sklypus ar pastatus, pirmiausia būtina atkreipti dėmesį į miesto gatvių tinklo raidą. Tokie elementai kaip gatvės ar minimi šalia esantys gamtos objektai yra pagrindiniai veiksniai mėginant išskirti ar bent jau apytikriai nustatyti šaltiniuose minimą erdvę. Gatvių pavadinimai yra vieni iš dažniau minimų objektų aprašomoje inventorinėje medžiagoje. Absoliučiai tiksliai nustatyti gatvių kitimą Merkinėje yra kebliau iki XVIII a. pabaigos, kai buvo sudaryti gana tikslūs miesto planai, tačiau labai svarbu tai, kad daugeliu atvejų šaltiniuose minimi gatvių pavadinimai kartojasi beveik visą aptariamąjį laikotarpį. Pažymėtina ir tai, kad XIX a. viduryje miestelio planai su pažymėtomis gatvėmis ir jų pavadinimais dažniausiai atkartoja dar XVI–XVII a. minimus gatvių pavadinimus. Bendra rašytinių ir kartografinių šaltinių medžiaga leidžia daryti prielaidą, kad pagrindinės Merkinės senamiesčio gatvės išlaikė savo struktūrą nuo pirmųjų gatvių paminėjimų mieste iki šių laikų. Iš dalies išlikęs miestelio struktūros radialinis (spindulinis) planas tai gali tik patvirtinti. Vienintelė Seinų gatvė, juosianti senamiesčio teritoriją ir jungianti Nemuno tiltą su centrine miestelio dalimi, atsirado XX a. pradžioje. Ryškesnė miesto struktūros kaita buvo galima tik po miestą nusiaubusių didesnių gaisrų ar karo veiksmų, tačiau kryptingas, suplanuotas miesto erdvės perprojektavimas nebuvo vykdomas. Nuo pat XVI a. iki XVIII a. yra žinomi trys pagrindiniai veiksniai, galėję keisti miesto savaiminę raidą. XVI a. pabaigos šaltiniuose minimi du dideli gaisrai, nusiaubę miestą, taip pat XVII a. viduryje karas, kurio metu miestas

¹ Kopia inwentarza albo rewizyi calego starostwa Mereckiego roku 1693–1695, LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 474.

² 1764 Inwentarz Starostwa Mereckiego, LVIA, f. 525, ap. 17, b. 616.

³ Inwentarz Podawczy Starostwa Mereckiego roku 1787, LVIA, f. 525, ap. 17, b. 616.

⁴ Lustracy miasta Merecza 1794, LVIA, f. 525, ap. 17, b. 616.

⁵ Lustracya Rezydencyi Mereckiej. 1774 roku Januaryi 15, LVIA, f. 525, ap. 8., b. 1140.

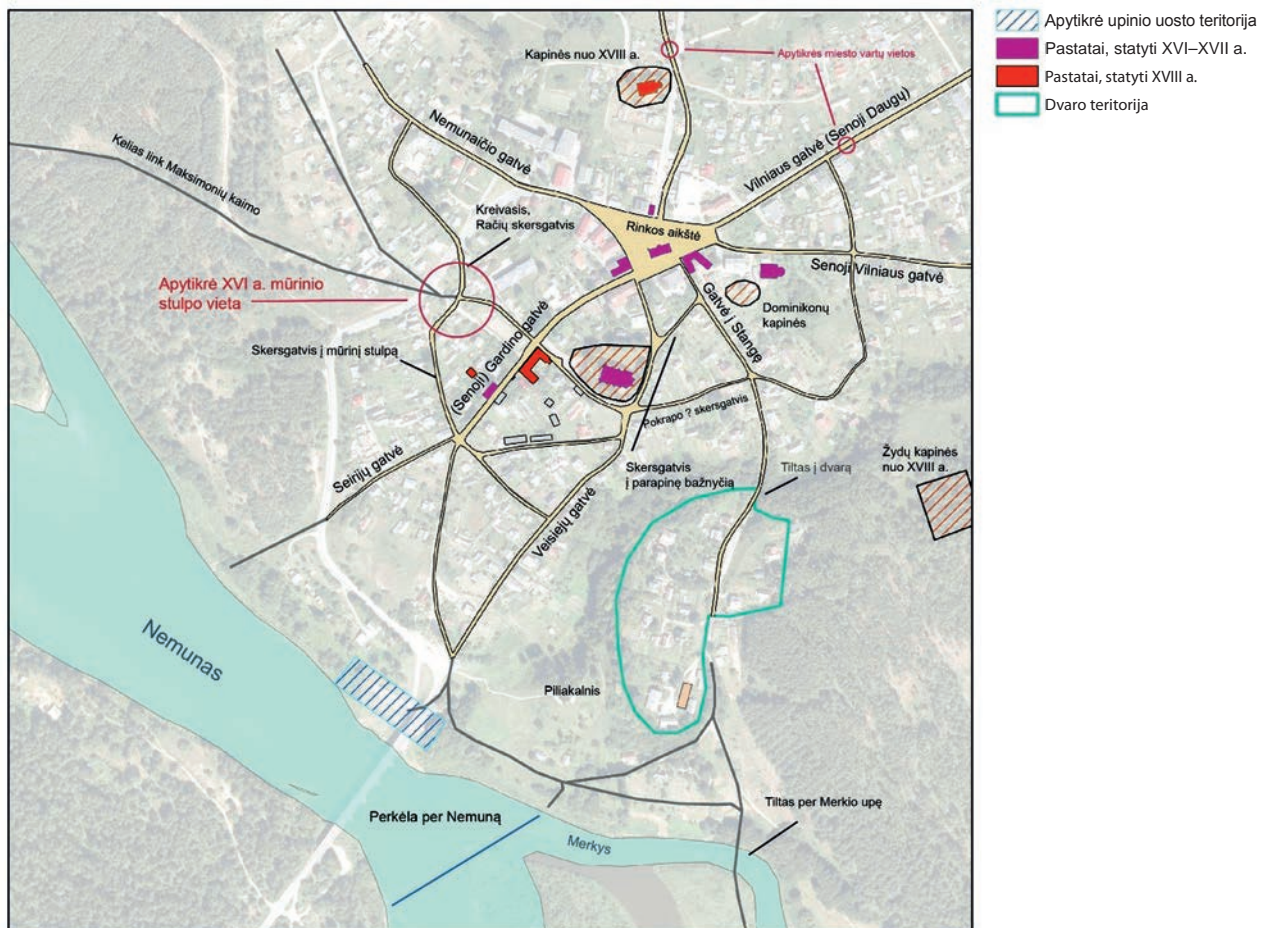
⁶ Dodatek do wizyty klasztoru XX: Dominikanow w Mereczu, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1348.

⁷ Wizyta calego funduszu Kosciola i klasztoru Dominikanow Mereckich, LVIA, f. 694, ap. 1, 4019, p. 827–838.

⁸ Wizyty XX. dominikanow za rok 1819, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3662, p. 37–44.

⁹ Dominikonų vienuolyno planas, LMAVB RS, f. 136, vnt. 8, l. 9v.

¹⁰ Merkinės magistrato knyga 1642–1649, SA 5847.

1 pav. Merkinės gatvių struktūra XVII–XVIII a.

Fig. 1. The structure of Merkinė streets in the 17th–18th centuries.

buvo smarkiai suniokotas prieš kariuomenių. Žvelgdami į XVII a. pirmosios pusės šaltinių duomenis galime manyti, kad tokie pakitimai, jei ir galėjo vykti XVII a. antroje pusėje, tai neturėjo didelės įtakos gatvių tinklo kaitai. Vėlesniu laikotarpiu kito tik tam tikra dalis skersgatvių – iš XVIII a. pabaigos ir XIX a. miesto planų matyti, jog pakito ar atsirado keletas naujų skersgatvių. Galiausiai, net ir per Antrąjį pasaulinį karą visiškai suniokojus miesto centrinę dalį, pagrindinių gatvių tinklas nebuvo pakeistas.

Seniausias, nors ir nedetalus, tačiau miesto išsivystymo būklę atspindintis dokumentas yra Stanislovo Beinarto 1558 m. surašytas Merkinės valakų inventorių. Jame miestas detalai neaprašytas, bet minima turgaus arba rinkos aikštė, kurią supo 26 sklypai ir miesto gatvės su 182 sklypais prie jų (Baliulis, 2007, p. 58). Pažymėtina, kad panašiai tiek sklypų aikštę supo ir prieš Antrąjį pasaulinį karą. Pati aikštės raida, sąlygota pagrindinių gatvių kryptių, kurios buvo orientuotos Nemunaičio, Kauno, Gardino ir Vilniaus kryptimis, greičiausiai jau buvo susiformavusi XV a. pabaigoje. Pats pirmasis žinomas aikštės paminėjimas yra 1493 m., nors pagal to meto strateginę vietovės reikšmę, pasak A. Miškinio, pati aikštė galėjo būti susiformavusi XV a. pirmoje pusėje ar net anksčiau (Miškinis, 2005, p. 118). Archeologiniai tyrimai šalia turgaus aikštės leidžia manyti, kad šioje vietoje apgyvendinimas galėjo siekti XV a. antrą pusę (Buržinskas, 2020), tačiau aptikti šio laikotarpio pėdsakai yra gana kuklūs (Brazaitis, 2007). XVI a. vidurio inventoriuje nėra surašyti miesto gatvių pavadinimai, išskyrus minimus pastatus prie „Kauno kelio“. Galima teigti, kad, sprendžiant iš XVI a. pabaigos ir XVII a. pradžios dokumentų, iš aikštės išeinančios tam tikros minimos gatvių atkarpos (Gardino, Vilniaus, Daugų, Nemunaičio, „į Stangę“) ir žinomų mūrinių pastatų vietos (vadinamasis Vazos namas, dominikonų vienuolynas) formavo iki

šiol mažai pakitusią trapecinę aikštės formą. Nuo šių laikų mažai pakitusią aikštės formą atspindi ir XVIII a. pabaigos ir XIX a. kartografiniai šaltiniai. Vienintelis ryškesnis aikštės pokytis įvyko po Antrojo pasaulinio karo jos pietrytinėje dalyje. Šioje vietoje buvo nugriauti mūriniai pastatai, stovėję dabartinės aikštės plote apie keletą metrų nuo dabartinės aikštės perimetro ribos.

Pagrindinių miesto gatvių pavadinimai istoriniuose šaltiniuose pradeda figūruoti nuo pačios XVI a. pabaigos (1 pav.). Vilniaus arba vėliau minima kaip Senoji Vilniaus gatvė (Baliulis, 2007, p. 119), taip pat Veisiejų gatvė (Baliulis, 2010, p. 105) šaltiniuose minimos nuo 1599 m. Nemunaičio gatvė žinomuose miesto aktuose pirmą kartą taip pat minima 1599 m., vėlesniu laikotarpiu ji buvo įvardijama dvigubu Nemunaičio, Malūno gatvės pavadinimu (Baliulis, 2010, p. 430). Gatvės pavadinimas taip įvairavo dėl to, kad ši gatvės atkarpa vedė į užmiestyje buvusį karališką Straujos upės vandens malūną. Seirijų gatvė, kaip ir kitos pagrindinės gatvės, minima nuo pačios XVI a. pabaigos (Baliulis, 2010, p. 152). Gardino gatvė (vėliau tapusi Senąja Gardino gatve) dažnai minima nuo 1602 m. Daugų, kuri vėliau tapo Naująja Vilniaus gatve, minima nuo 1616 m. (Baliulis, 2010, p. 578). Vienintelės gatvės, kurių kol kas neįmanoma tiksliai lokalizuoti ar jų pavadinimų priskirti prie vėliau pakitusių gatvių pavadinimų, yra 1604 m. minimos „Zaulkowsos“ (Baliulis, 2010, p. 134), 1602 m. „Studzionos“ (Baliulis, 2010, p. 132), 1603 m. „Czotoborskos“ (Baliulis, 2010, p. 238), 1618 m. „Kolomieska“ (Baliulis, 2010, p. 646) gatvės, kurias galbūt galima priskirti vėliau paminėtiems miesto skersgatviams. Verta pabrėžti, kad šie pirmieji paminėjimai aptinkami miesto magistrato aktuose. Pirmieji suteikus Magdeburgo teisę priimti aktai nėra išlikę arba nėra žinoma jų saugojimo vieta. Tikėtina, kad tam tikri gatvių pavadinimai galėjo būti fiksuoti jau keliais dešimtmečiais anksčiau nei mums žinomi pirmieji paminėjimai.

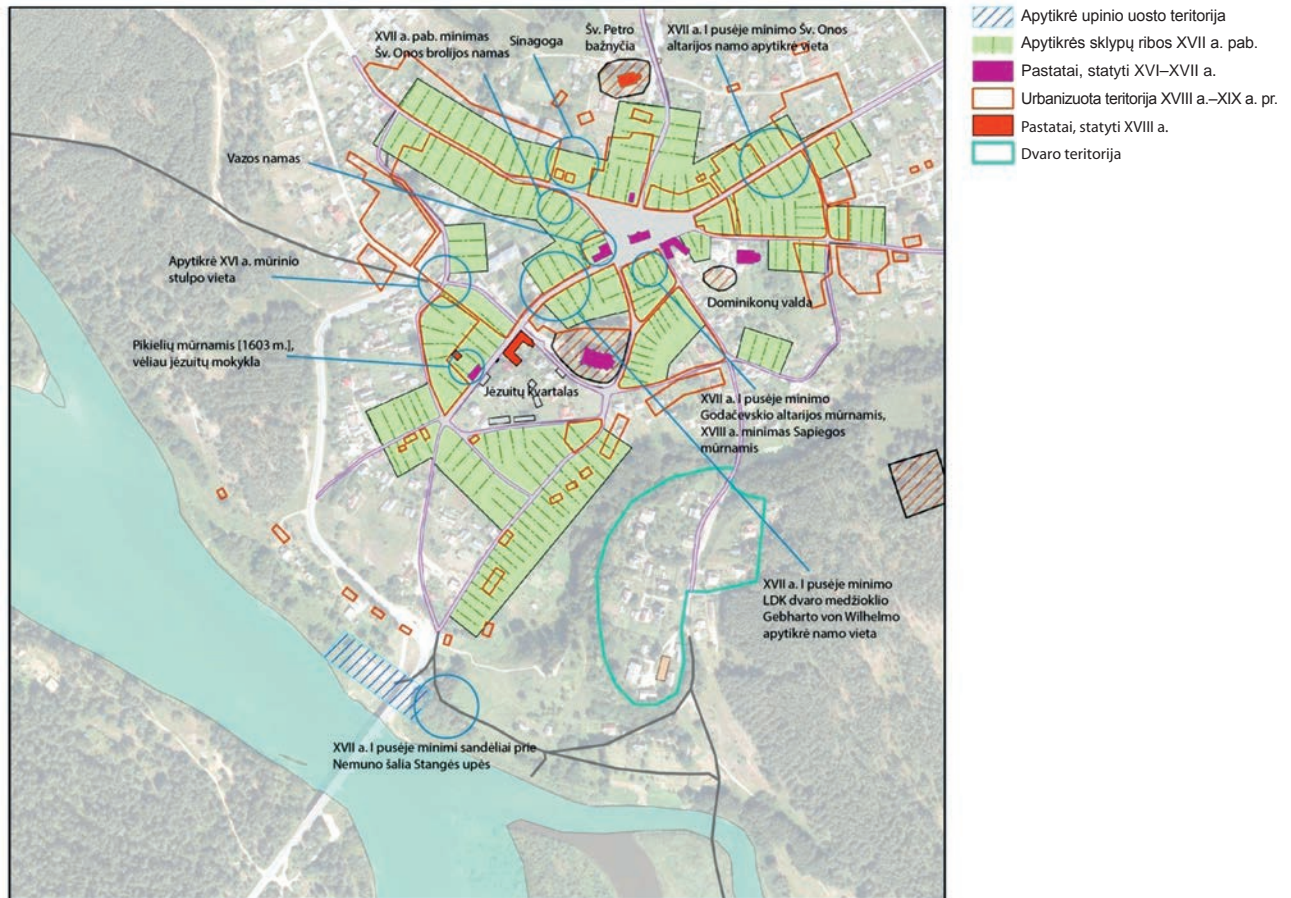
Ankstviausias detalus žinomas Merkinės inventorių, gana tiksliai apibūdinantis gatvių tinklą, yra 1693–1695 m. Merkinės seniūnijos inventorių. Šiame inventoriuje nurodytos jau minėtos Nemunaičio, Gardino, Daugų (Vilniaus), Kauno, Vilniaus, Veisiejų, Seirijų gatvės, taip pat gatvė nuo Stangės, skersgatviai į parapinę bažnyčią, į jėzuitų vienuolyną, į Nemuną, į „mūrinį stulpą“. Be šių skersgatvių, minimas Kreivasis skersgatvis ir bevardis skersgatvis tarp Daugų ir Vilniaus gatvių. Šiame inventoriuje pirmą kartą galima išskirti sąsajas tarp minimų gatvių. Iš minimų užstatymo elementų matyti, kad tuo metu gatvės į aikštę susiliejo tokiu pačiu principu kaip ir šiais laikais. Aiškiai išryškėja Nemunaičio gatvės jungtis su Daugų gatve – jos jungėsi pačioje aikštėje. Tarp šių gatvių link Šv. Petro ir Povilo bažnyčios kilo Kauno gatvė. Veisiejų gatvė nuo aikštės vedė link prie Nemuno esančių sklypų ant „smėlio“¹¹. Vėlesni žinomi XVIII a. antros pusės inventoriai iš esmės sutampa. Remiantis jų teikiama informacija ir jau tuo metu sudarytais miesto planais galima tiksliai apibrėžti gatvių lokalizaciją, kuri, kaip matyti iš aprašomų duomenų, labiau nesiskiria nuo aptarto XVII a. pabaigos inventoriaus. XIX a. pradžios miestelio plane šiaurinėje miestelio dalyje galime išvelgti, kad Kauno gatvė buvo ne tokia tiesi, kokią matome šiandien, šalia buvusios Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ji darė nedidelį lanką. Padrika nedidelių kelių struktūra neužstatytame plote taip pat matyti į šiaurę nuo sinagogų teritorijos¹².

Gyvenamieji pastatai

XVI a. žinios apie pastatų išvaizdą, kiemų užstatymą gana menkos, tačiau suteikdamas Magdeburgo teisę 1569 m. valdovas Žygimantas Augustas privilegijoje nurodė, kad, be rotušės statybos, mieste statomi namai turi būti su mūriniu kaminu, taip pat nuošaliau nuo miesto turėjo būti pastatyta bendra miesto pirtis. Kamino įrengimas nurodo kokybinį pastatų statybos šuolį – pastatai su kaminu gerokai skyrėsi nuo kaimuose statomų pastatų. Prieš miestui suteikiant Magdeburgo teisę, Valakų reformos metu matuojant miesto žemes suskaičiuoti 208 miesto sklypai. Miesto augimui ir statybai valdovas Steponas Batoras 1579 m. patvirtino 1511–1512 m. Žygimanto Senojo ir Jurgio Radvilos privilegijas miestiečiams naudotis Merkinės giria pastatų statybai. Po 1590 m.

¹¹ Kopia inwentarza albo rewizyi calego starostwa Mereckiego roku 1693–1695, LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 474.

¹² Merkinės miestelio ir apylinkės planas (1807–1815 m.), RGVA, f. 848, ap. 16, b. 19538.

2 pav. Merkinės miesto struktūra XVI a. antroje pusėje–XVIII a.

Fig. 2. Merkinė town structure in the second half of the 17th century – in the 18th century.

gaisro gyventojams teko atstatyti miestą. Pagalbą suteikė Zigmantas Vaza – miestą ketveriems metams atleido nuo mokesčių ir prievolių (Baliulis, 2007, p. 79). Tai daryti valdovas buvo priverstas ir vėl, nes tik atstatytas miestas 1594 m. vėl sudegė (Baliulis, 2007, p. 87). Vėliau miestas iki pat XVII a. vidurio be maro epidemijų išgyveno gana ramų laikotarpį. Tuo metu atsiranda daugiau duomenų apie miestiečių pastatus.

Šalia miesto rinkos aikštės figūroja ne vienas šaltiniuose minimas pastatas. 1600 m. miesto pareigūnai sudarė Andriaus Vaitkevičiaus namų inventorių. Jo sklypas buvo aikštėje tarp Luko ir Tomo Šurpų ir Stanislovo Lachovičo namų. Pirmoje aprašytoje patalpoje buvo balta paprasta krosnis ir keturi langai su langinėmis ir vyriais. Šalia tos patalpos buvo prieškambaris su dideliu kaminu ir kepimo krosnimi. Šalia šio prieškambario buvo dar vienas kambarys, į kurį buvo patenkama pro duris su vyriais. Tame kambaryje buvo du langai. Ten taip pat buvo kamara. Gale šio sklypo, kiek toliau buvo pirtis (Baliulis, 2010, p. 164).

Šalia aikštės 1603 m. aprašytas burmistro Stanislovo Gregoravičiaus mūrinis namas. Įėjus pro vartus kairėje sklypo pusėje buvo mūrinis namas, jame – patalpa su keturias stiklo langais, žalių koklių krosnis, durys su geležiniais vyriais. Šalia buvo mūrinis kaminas ir prieškambaris. Vienas iš prieškambarių buvo medinis, taip pat čia buvo medinė kamara. Už šios kamaros dar buvo kamarėlė. Sklype už pastato buvo didelė arklidė, gale stovėjo kiaulidė ir *bravoras*. Be viso to, minimas rūsys, kuriame buvo sudėti įvairūs daiktai (Baliulis, 2010, p. 218). Šis pastatas miesto aktuose taip pat minimas 1614 m., prie jo nurodyta dar buvus nuomojamą namą (Baliulis, 2010, p. 520).

1648 m. balandžio 18 d. Vladislovas Vaza atleido nuo mokesčių šalia aikštės stovėjusį mūrinį pastatą, kuris priklausė burmistrui Steponui Arcijevskiiui. Apie šį pastatą aptinkame duomenų 1693–1695 m. Merkinės seniū-

nijos inventoriuje. Rašoma, kad sklypas buvo aptvertas ir į čia buvo patenkama pro didelius aukštus vartus. Į kambarį buvo patenkama per prieškambarį, kambariame buvo vienas langas, trys suolai, du dideli stalai. Čia buvo žalių koklių krosnis, virtuvėlė. Be viso to, buvo dar vienas kambarys, kuriame stovėjo baltų koklių krosnis su dar vienu atskiru kaminu, taip pat buvo langas mediniais rėmais. Šalia pat buvo kamara, kurioje buvo langas mediniais rėmais, taip pat išvietė. Iš kambario buvo laiptai į antrąjį aukštą, kur buvo palėpė. Pastatas buvo dengtas malksnomis (*gontais*). Šalia to pastato buvo *bravoras*, kuris buvo dengtas skiedromis¹³. Šis pastatas minimas ir 1774 m., kai minėtų Liudviko ir Elžbietos Terpilovskių giminaičiai Martynas ir Ona Terpilovskiai pardavė šį namą Stakliškių seniūnui Juozapui Bufalui (Baliulis, 2007, p. 471).

Prieš XVII a. vidurio karą prie aikštės stovėjo Godačevskio altarijos pastatas. Greičiausiai tai 1625 m. minimas mūrinis namas („kamienica“), priklausęs Zofijai Kiškelytei-Sarbievskai, kuris po jos mirties Zigmanto Vazos raštu buvo perduotas Mikalojui Godačevskiui (Baliulis, 2007, p. 172). Ne viename magistrato knygos akte minima smuklė, buvusi Kauno gatvės ir aikštės kampe. Šaltiniuose nėra nurodyta aiški pastato vieta Kauno gatvės atžvilgiu, tačiau sovietmečiu statant buitinių paslaugų pastatą buvo atkastas ir statybos metu iš dalies sunaikintas XVI–XVII a. menantis rūsys.

Prie aikštės minimi ir kitokio tipo pastatai, kurių vienas šaltinyje vadinamas Rynkierovskio rūmais-namu. Pastatas labiau nedetalizuotas, tik minimas mūrinis ir medinis rūsys, vidiniame kieme buvo sodas, pirtis, arklidė, svirnas. Paprastai miesto aktuose apibūdinant namus nurodoma, ar jie mediniai, ar mūriniai, taip pat dažnai vartojama sąvoka *kamienica*, tačiau Rynkierovskio namai apibūdinami kaip *rum*¹⁴. 1646 m. minimas dar vienas prie aikštės buvęs mūrinis namas, turėjęs Stasienišovskio vardą ir priklausęs Gierlachovskių šeimai¹⁵. Galima aptikti ir tokių paminėjimų kaip sklype prie aikštės esantys mūriniai ir nemūriniai pastatai. Taip 1647 m. minimi pastatai burmistro Zažeckio sklype, kuris buvo šalia miesto aikštės ir jau minėtos Godačevskio altarijos¹⁶.

Vienas pirmųjų 1599 m. šaltiniuose minimų sklypų su pastatais yra miesto mūrininko Jokūbo Šimkovičiaus namas, buvęs šalia Senosios Vilniaus gatvės. Iš aprašymo atrodo, kad sklypas turėjo stovėti miesto gale netoliese Stangės upelio. Į sklypą buvo patenkama pro vartus. Pastatas aprašytas kaip buvęs keturių patalpų su mūriniu kamara ir kaminu, iš mūrinių pastato elementų minimas rūsys. Šalia namo buvo daržas bei vyšnių sodas. Kitoje kiemo pusėje stovėjo medinė kepykla, dengta šiaudais, su mūriniu krosnimi viduje. Prie Stangės upelio buvo dar vienas sodas ir pirtis, perpus medinė ir mūrinė. Ant upelio stovėjo mūrinis malūnas ir ten taip pat mūrinis *bravoras*, už jo stovėjo medinė arklidė. Šie pastatai ir sklypas po mūrininko mirties 1603 m. (po maro epidemijos) atiteko Ambraziejui Bienickiui, vedusiam mūrininko žmoną. Mūrininkas liko skolingas ir nepagamines 10 000 plytų burmistrai Kristupui Steponavičiui, šis pareikalavo gražinti skolą, o jos negražinus ketino nugriauti mirusio mūrininko pastatus ir pasiimti 20 000 plytų ir kitas reikalingas medžiagas statybai (Baliulis, 2010, p. 247).

Verta paminėti ir tai, kad šalia tos pačios Vilniaus gatvės minimas ir miesto burmistro K. Steponavičiaus mūrinis namas, tačiau statinys plačiau neaprašytas (Baliulis, 2010, 130). Šioje gatvėje 1609 m. byloje dėl namų užpuolimo aprašytas Petro Andrejavičiaus namas. Aprašyme minimi padaryti nuostoliai. Įeidami į kiemą užpuolikai buvo sulaužę lentų vartus. Nukentėjo pastato vidus, pagrindinėje patalpoje buvo suniokotos trys langinės, langai ir durys. Užpuolimo metu buvo sulaužytos net metalinės durys į mūrinių rūsių (Baliulis, 2010, p. 307).

Seirijų gatvėje 1600 m. miesto aktuose trumpai aprašytas Simono Herbelio namas, stovėjęs gatvės gale, sklypas ribojosi su „smėlynais“, prie jo buvo Mykolo Dervino ir Urbano Mikanovičiaus namai. Pastatas buvęs nedidelis, jame buvo viena gyvenamoji patalpa, prieš kurią buvo prieškambaris, kamara ir prausykla (Baliulis, 2007, p. 152). Šioje gatvėje 1625 m. minimas gana įdomus atvejis, kai Balceris Reinkeris pardavė Samueliui Stryževskiui vieną iš savo namų be sklypo išsiardyti ir išsivežti. Nurodoma, kad pastate buvo du kambariai ir prieškambaris (Baliulis, 2010, p. 818).

¹³ Kopia inwentarza albo rewizyi calego starostwa Mereckiego roku 1693–1695, LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 117v.

¹⁴ Merkinės magistrato knyga 1642–1649, SA 5847, 219.

¹⁵ Ibid., 191.

¹⁶ Ibid., 213.

Vienas istoriškai įdomesnių Gardino gatvėje buvusių mūrinių pastatų – pirmą kartą 1602 m. minimas Pikielių šeimos mūrnamiš. 1636 m. Vladislovas Vaza atleido šį mūrnamiš, kuris tuo metu priklausė Lydos teismo teisėjui Stanislovui Veličkai, nuo mokesčių. Tokia valdovo privilegija jam buvo suteikta dėl jo sūnaus dalyvavimo ir žūties „Maskvos ekspedicijoje“ (Baliulis, 2007, p. 221). Įdomu, kad 1693–1695 m. seniūnijos inventoriuje, kuriame surašyti ir miesto sklypai, šis mūrnamiš pastatas vis dar minimas. Tikėtina, kad šį pastatą perėmė jėzuitai ir čia įkūrė mokyklą. Šis mūrnamiš statinys buvo nugriautas tik XIX a. viduryje.

Šioje, Gardino, gatvėje 1603 m. minimi miesto burmistro Jokūbo Krakovičiaus namai, kurie buvo einant „link Nemuno“. Gatvės link Nemuno pavadinimas dažnai sutapdavo su išvirtinusi Gardino gatvės pavadinimu. Į sklypą buvo patenkama pro vartus, kairėje pusėje stovėjo gyvenamasis pastatas, viename kambaryje buvo žalios glazūros koklių krosnis, durys su vyriais, prieškambario buvo mūrnamiš kaminaš, už to prieškambario buvo kitas bendras kambaryš, kuriame buvo paprasta krosnis. Gale namo buvo vieta arkliui. Už to pastato buvo arklidė, dengta šiaudais. Gale kiemo, priešais vartus, stovėjo kluonas šienui. Kitoje kiemo pusėje buvo kiaulidė, taip pat klėtis su mediniu rūsiu. Einant nuo gatvės tiesiai, už klėties stovėjo medinis *bravoras* (Baliulis, 2007, p. 134).

1603 m. aprašytas kitų miestiečių, velionių Kotrynos ir Jurgio Totoraičių, kurie tuo metu mirė nuo mieste ir visoje šalyje siautusiai maro, turtas. Šių gyventojų sklypas taip pat buvo Gardino gatvėje. Nedidelis gyvenamasis namas stovėjo šalia gatvės, jame buvo patalpa su stikliniais langais, kurių du, su švino rėmais, išėjo į gatvę, o kiti du mažesni, mediniais rėmais, – į kiemą. Šioje patalpoje buvo paprasta krosnis. Priešais šią patalpą buvo prieškambaris, į kurią buvo durys su vyriais. Už šio pastato stovėjo svirnas, jame buvo laikomi grūdai. Po šiuo pastatu taip pat buvo rūšys. Gale to sklypo stovėjo dar vienas ūkinis pastatas (Baliulis, 2010, p. 233).

Tikėtina, kad šioje gatvėje 1633 m. minimas mūrnamiš Rimanovičiaus pastatas, stovėjęš šalia tuščio Zabielskio ir už jo buvusio Maciejaus Malinovskio sklypų. Viename sklypo gale, kaip nurodoma, buvo parapinės bažnyčios kapinės, o kitame – „gatvė į rinkos aikštę“. Iš tokio aprašymo galima daryti išvadą, kad pastatas turėjo stovėti netoli rinkos aikštės Senojoje Gardino gatvėje, einant nuo aikštės kairėje pusėje (Baliulis, 2010, p. 215). Įdomu, kad šioje gatvėje 1646 m. minimas LDK dvaro medžioklio Gebhardo von Wilhelmo ir jo žmonos Dorotos Gross Ferstell namas¹⁷.

Mūrnamiš pastatas taip pat minimas Nemunaičio gatvėje. Valdovas Vladislovas Vaza 1646 m. atleido nuo mokesčių valdovo dvaro vicemedžioklio Kasparo Fukso du namus, kurių vienas, mūrnamiš, buvo toje gatvėje (Baliulis, 2007, p. 299). Nenurodytoje vietoje 1644 m. minimas mūrnamiš burmistro Tomo Vilnaragio namas¹⁸. Daugu arba Naujojoje Vilniaus gatvėje minimas Šv. Onos brolijos namas¹⁹.

Atkreipiant dėmesį į gyventojų ūkinius statinius, akivaizdu, kad dauguma jų buvo išsidėstę gyventojų gyvenamojoje erdvėje. Inventorinėje ar aprašomojoje medžiagoje arklidės, kiaulidės, svirnai, klėtys buvo neatsiejama gyventojų kiemo dalis. Pažymėtina, kad šaltiniuose minima, jog miestiečiai ūkinių pastatų taip pat turėjo užmiestyje, prie savo dirbamų žemių, sodų, Nemuno ar Straujos upės. Dažniausiai minimi klijimai („gumno“), stovėję beveik visoje dirbamos žemės erdvėje aplink miestą. Tokių pastatų statymas užmiestyje suprantamas dėl jų dydžio ir patogumo. Pavyzdžiui, 1626 m. nurodomi klijimai, stovėję prie kelio į Vilnių. Vertingas šis paminėjimas ir dėl to, kad šalia jų minima plytinė, kuri buvo netoliese Stangės upelio (Baliulis, 2010, p. 855).

Karui ir marui XVII a. viduryje nuniokojus miestą, nėra daug to laikotarpio duomenų apie miesto statinius. Detalesnių duomenų apie miestą ir pastatus atsiranda 1693–1695 m. miesto ir seniūnijos inventoriuje. Jame matyti, kad apie karo nuostolius akivaizdžiai byloja nemažas tuščių sklypų skaičius, vien prie miesto aikštės iš 22 sklypų neužstatyti buvo net 9. Šiame inventoriuje surašyti tik 177 sklypai, o iš jų 63 buvo tušti (2 pav.). Nesant tikslų duomenų apie miesto būklę iki karo ir maro metu negalima tiksliai palyginti nuostolių, tačiau vien pažvelgus į 1558 m. miesto inventorių akivaizdu, kad nuostoliai turėjo būti milžiniški, nes miestas, nepaisant už-

¹⁷ Merkinės magistrato knyga 1642–1649, SA 5847, 177v.

¹⁸ Ibid., 33v.

¹⁹ Ibid., 297.

3 pav. Hipotetinis Merkinės centrinės aikštės vaizdas su miesto rotuše bei dominikonų konvento pastatais XVIII a. antroje pusėje

Fig. 3. Hypothetical view of Merkinė's central square with the town hall and the buildings of the Dominican convent in the second half of the 18th century.

klupusių marų laikotarpiu, iki pat XVII a. vidurio karo išgyveno pakilimą. Iki tol dažnai XVII a. pradžios miesto aktuose pastatų klausimu minėtoje Vilniaus gatvėje XVII a. pabaigoje buvo atitinkamai 23 sklypai, kurių bent 9 buvo tušti, situacija buvo panaši ir Nemunaičio gatvėje, kurioje iš 31 paminėto sklypo net 10 buvo tuščių. Be viso to, inventoriuje minimi kai kurie negyvenami pastatai²⁰. Visiškai įmanoma, kad miestui šio karo padariniai buvo tragiški tiek pat, kiek visai valstybei. Inventorius, atspindėjęs miesto būklę jau praėjus keliems dešimtmečiams po karo, rodo, kad miestas tuo metu patyrė didžiulį smūgį ir galbūt sumažėjo bent per pusę, palyginti su buvusiu pakilimo laikotarpiu.

Šalia aikštės 1739 m. minimas Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos mūrnamis. Dokumente rašoma, kad sklypas galu rėmėsi į skersgatvį tarp Merkinės dominikonų konvento ir parapiinės bažnyčios. Tai leidžia daryti išvadą, kad pastatai stovėjo pietvakarinėje aikštės dalyje (3 pav.). Dokumentuose minima, kad šalia esančią smuklę taip pat įsigijo Merkinės seniūnas (Baliulis, 2007, p. 427). 1752 m. minimas Pranciškui Ksaverui Kačanovskiui priklausęs mūrinis pastatas, tačiau nenurodyta jo stovėjimo vieta (Baliulis, 2007, p. 453).

Šalia aikštės buvo įsikūrusi ir viena ryškiausių užėigų mieste, turėjusi *kafenhauzo* vardą. Pastatas ne tik minimas miesto inventoriuose, dvaro išlaidų sąskaitose, bet ir to meto keliautojų atsiminimuose. Visame pasaulyje žinomo Džeimso Kuko kelionės aplink pasaulį dalyvis, garsus vokiečių gamtininkas Georgas Forsteris savo dienoraštyje mini, kad čia gavo geros kavos (Kilius, 1988), žymios šveicarų Bernoulli giminės atstovas Johanas III savo atsiminimuose rašė, kad Merkinėje yra „net“ kavinė (*kaffehaus*), kurioje praleido daugiau nei dvi valandas (Bernoulli, 1780, p. 31). Kaip rodo miesto inventoriai, ši geros kokybės užėiga Merkinės aikštėje stovėjo šalia Kauno gatvės. Apie užėigos kokybę liudija ir tai, kad Merkinės seniūnijos išlaidų knygosose minima, jog 1779 m. dalininkas Gorskis gavo 320 zlotų už tilto per Stangės upelį ištapymą, taip pat jis ištapė du kambarius kafenhauzo pastate, šio pastato langines, naujai įrengtą aikštėje metalinį bausmių narvą bei rotušės laikrodžio ciferblatus²¹. Tarp 1776 ir 1779 m. prie kafenhauzo pastato buvo naujai sumūrytas naujas pastatas su rūsium. Pastato statybai buvo panaudotos 15 446 naujos plytos. Veikiausiai tai buvo 1794 m. miesto inventoriuje minimas prie kafenhauzo buvęs ir seniūnijai priklausęs *traktierius*. Šiuo laikotarpiu tarp atliktų remonto darbų Merkinės

²⁰ Kopia inwentarza albo rewizyi calego starostwa Mereckiego roku 1693–1695, LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 474.

²¹ Merkinės seniūnijos pajamų ir išlaidų registrai, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 43, 7v.

dvarui priklausiusiuose pastatuose prie aikštės minimos dviejų aukštų ir vieno aukšto mūrinės smuklės²². Tikėtina, kad viena iš šių smuklių buvo išlikusi iki pat Antrojo pasaulinio karo. Svarbu paminėti ir tai, kad šalia aikštės jau tuo metu veikė sinagoga. Kokios išvaizdos ir dydžio buvo tas pastatas, duomenų nėra, tačiau jo pirminė vieta atitiko sklypų teritoriją, kur sinagogos buvo statomos ir vėlesniais metais.

XVIII a. pabaigoje valstybės žlugimo akivaizdoje miestui prarandant Magdeburgo teises jame būta apie 230 sklypų, atmetus daržus ir sodus prie Nemuno upės. Mūrinių gyventojų pastatų tada beveik neminama, tačiau inventorinėje medžiagoje paminėti „dvareliai“. Toks buvo Nemunaičio gatvėje, priklausęs bajorui Elsneriui. Be šių ryškesnių mieste buvusių pastatų, šalia buvusios Šv. Petro ir Povilo bažnyčios XVIII a. antroje pusėje iškilo nemažas austerijos (užvažiuojamieji nakvynės namai) pastatas. Tokią jos situaciją apibūdina XVIII a. pabaigos miesto inventoriūs. Pastatas buvo pastatytas Motiejaus Oginskio iniciatyva apie 1777 m., šio pastato statybai, pamatams, grindims, krosnims ir kaminams buvo pagaminta per 30 442 plytas²³. A. Miškinis nurodo, kad šis austerijos pastatas buvo sugriautas traukiantis Napoleono kariuomenei (Miškinis, 2005). Sprendžiant iš XIX a. pradžios miesto plano, austerija stovėjo gana nedideliu atstumu į pietus nuo šalia ryškėjančios Šv. Petro ir Povilo bažnyčios kalvos.

Vazos namas

Pastatas, stovintis miesto aikštės kampe šalia dabartinės Juozo Bakšio gatvės (buv. Gardino g.), jau nuo senų laikų apipintas įvairiausiomis legendomis. XIX a. šis pastatas keliautojams iškilo kaip valdovo Vladislavo Vazos IV mirties vieta, vėliau šiam pastatui prigijo Vazos namo pavadinimas. Žvelgiant į istorinius šaltinius neaptingama jokių užuominų, kad šis pastatas būtų buvusi valdovo nuosavybė. Lieka neatsakytas klausimas, kodėl valdovas apsistojo būtent šiame name, jeigu netoliese buvo karališkasis dvaras. Paties valdovo mirties aplinkybės iki šiol nėra tiksliai išnagrinėtos.

Peržvelgus miesto aktus aiškėja, kad tai galėjo būti Merkinės burmistro Tomo Karlovičiaus Skaševskio nuosavybė, o vėliau pastatas atiteko Mikalojui Scipionui Kampo. Šis 1643 m. pastatą pardavė Prūsijos bajorui, LDK kariuomenės pėstininkų rotmistruui Tobiasui Popeliui. Pardavimo aktas buvo patvirtintas Vladislavo Vazos, dokumente nurodyta, kad pastatas stovėjo šalia Jokūbo Nalivaikos sklypo, galu rėmėsi į Jono Božymovskio sklypą, o pats pastatas stovėjo kampe tarp aikštės ir Gardino gatvės. Bendra parduodama valda buvo ne tik šis pastatas, bet ir sandėlys prie Nemuno bei sodas, taip pat du margai žemės Šnipiškėse²⁴ (Baliulis, 2007, p. 255). Prasidėjus kazokų sukilimui, Tobiasas Popelis dalyvavo jį malšinant. Valdovo Jono Kazimiero Vazos suteikta privilegija už nuopelnus kare atleido šį T. Popelio valdomą mūrinį pastatą nuo visų mokesčių. Pats T. Popelis, kaip ir jo žmona, Merkinės aktuose minimas iki 1653 m. Įdomu, kad šis bajoras paminėtas tarp 1655 m. pasirašiusiųjų Kėdainių unija (Kotljarchuk, 2006). Iš vėlesnių dokumentų matyti, kad šį pastatą ne vėliau kaip 1653 m. įsigijo iki tol dažnai Merkinės miesto aktuose minimas valdovo gydytojas Jonas Urbanovskis. Valdovas lygiai taip pat, kaip ir ankstesniam savininkui, atleido statinį nuo bet kokių prievolių. Įdomu, kad Jonas Kazimieras Vaza tai padarė iki Merkinę nusiaubiant kazokų ir maskvėnų kariuomenėms 1653 m. (Baliulis, 2007, p. 353) ir vėliau, 1661 m., šią privilegiją pakartojo (Baliulis, 2007, p. 363). Po šio įvykio daugiau nei pusę amžiaus apie statinį žinių nėra, o 1724 m. Zigmantas Urbanovskis (pats nurodęs, kad jo giminaitis Jonas Urbanovskis įsigijo šį pastatą), pardavė šį statinį Merkinės jėzuitams. Pastate minimi rūsiai. Dokumente nurodoma statinio vieta ir jau pasikeitę sklypo kaimynai. Šalia prie aikštės buvo Merkinės vaito Mykolo Karlovičiaus namas, o Gardino gatvėje raštininko Dambrovičiaus namas (Baliulis, 2007, p. 405).

1774 m. jėzuitų turto inventoriuje taip pat minimas „Urbanovskio sklypas“. Tada vietoj Mykolo Karlovičiaus namo jau buvo Dauginiko valda, o gale, gatvėje, buvęs raštininko sklypas priklausė klebonijai ir ten gyveno žydo

²² Lustracyi miasta Merecza 1794, LVIA, f. 525, ap. 17, b. 616, 113v.

²³ Merkinės seniūnijos pajamų ir išlaidų registrai, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 480, p. 10–12.

²⁴ Vietovės pavadinimas šalia Merkinės prie Merkio upės.

4 pav. Vazos namo ir miesto rotušės XVIII a. antros pusės vaizdinio rekonstrukcija

Fig. 4. Visual reconstruction of the Vasa House and town hall in the second half of the 18th century.

Dovydo brolis. Didesnės dalies pastato (arčiau aikštės) stogas buvo dengtas skiedromis ir pro jį išėjo kaminas. Į kiemą vedė skliautuotas įėjimas („broma“) be uždromų vartų („wrota“). Vienas iš įėjimų buvo iš kiemo, per prieškambarį buvo patenkama į kambarį, į tą patį kambarį buvo galima patekti ir iš aikštės. Toje patalpoje buvo durys į kambarą, o iš čia buvo dar vienos durys į kitą, mažesnę kambarą. Tame kambaryje buvo kryžminė koklių krosnis, taip pat čia buvo trys langai. Ketvirtasis, mažesnis langas buvo duryse. Po šiuo pastatu minimi buvę du rūšiai. Šalia šios didesnės pastato dalies buvo apleista, apgriuvusi pastato dalis, kurios viršuje buvo kambariai, o apačioje esanti patalpa buvo naudojama kaip svirnas²⁵. Iš šio aprašymo matyti, kad pastatas XVIII a. antroje pusėje buvo panašios būklės (4 pav.), koks jis matomas XIX a. vidurio ir antros pusės piešiniuose ir XIX a. pabaigos nuotraukoje.

Juozapo Ignoto Kraševskio XIX a. vidurio piešinyje užfiksuotas pastato rytinis ir pietinis fasadai. Iš aikštės pusės matyti, kad tuo metu dar buvo išlikę statinio puošybos elementų. Išryškintas virš pravažiuojamosios arkos (*bromos*) buvęs trikampis sandrikas, taip pat aiškiai matyti karnizų fragmentai. Galinės pastato dalies langų linija buvo žemesnė nei priekinėje dalyje prie gatvės. Susidaro įspūdis, kad aukštesnė langų pozicija pirmajame aukšte buvo suformuota vėlesnių statybos darbų metu. Kaip minėta, XVIII a. antroje pusėje aprašomos „aukštesnės dalies“ langai antrajame aukšte buvo gerokai aukščiau nei statinio galinė dalis. Tai geriausiai matyti XIX a. pabaigos nuotraukoje, kurioje pastatas pavaizduotas iš šoninės gatvės. XX a. pradžioje rekonstruojant pastatą buvo negrįžtamai sužaloti senieji jo elementai, nugriauta galinė dalis ir, panaudojus daugiausia senąsias plytas, perstatyta naujai. Tarpukariu čia buvo įsikūrusi mokykla, taip pat valsčiaus valdyba. Naujai rekonstruotas statinys savo išvaizda atitiko XIX a. pabaigos–XX a. pradžios stiliškumą. Sovietiniais metais puošybiniai elementai

²⁵ Lustracija rezidecyi Mereckiej 1774 roku januaryi 15, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1140, p. 24.

(rustai, karnizai) buvo numušti ir taip pastatas beveik prarado bet kokius stiliaus požymius. Po pastatu, nuo aikštės priekinėje dalyje yra išlikęs XVI a. pabaigos–XVII a. pradžios rūsys. Dalis senojo pastato sienų išliko iki šių dienų. 2021 m. atliekant architektūrinius tyrimus nustatyta, kad yra išlikusi pirmojo aukšto senoji mūro dalis ties aikšte, dalis mūro pastato šiaurės rytiniame kampe siekia ir visą pastato antrą aukštą. Tyrimų metu taip pat aptikti arkos patalpoje buvusių skliautų pėdsakai, nišų fragmentai ir pati arkos apatinė dalis (Janušaitienė, 2021). Šiuo metu yra parengtas projektas į pastatą perkelti Merkinės krašto muziejų.

Merkinės dvaro sodyba

Merkinės dvaro sodyba kūrėsi buvusio papilio teritorijoje. Viduramžiais kovojant su Vokiečių ordino valstybe ši teritorija kartu sudarė vieną svarbiausių vakarinių LDK žemių tvirtovių. Po pergalės Žalgirio mūšyje pilis prarado gynybinę reikšmę, tačiau neprarado administracinio vaidmens. Čia atsirandanti dvaro sąvoka iš dalies reiškia tos pačios pilies tęstinumą. Centrinis administracinis taškas nusikėlė nuo nepatogaus piliakalnio į šalia esantį papilį. Net ir keletą amžių vėliau toks seniūnijos dvaras dar buvo vadinamas pilimi. Nuo miesto dvarą ryškiai atskyrė nedidelis, tačiau gana gilus Stangės upelio slėnis. Negana to, per XIX a. ir XX a. pradžioje upelio vandenys, glaudęsi prie link dvarvietės kylančio skardžio ir piliakalnio, gerokai juos nuardė. Šlaitų erozijos metu buvo sunaikinta beveik pusė piliakalnio tūrio, dvarvietės teritorija taip pat sumažėjo bent keletą metrų nuo kadaise buvusios ribos. Dar XX a. pradžios nuotraukose ryškiai matyti padaryta žala. Griūvant šlaitams, palei upelį mėtėsi stambūs akmenys ir mūro fragmentai iš dvarvietės teritorijos. Iš to peršasi išvada, kad griūvantys šlaitai kartu nusinešė ir buvusių kai kurių dvaro pastatų liekanas. Kitą pietinę teritorijos dalį taip pat apribojo staigus reljefo žemėjimas, kurį sudarė piliakalnio gynybinis griovys, taip pat Nemuno ir Merkio upių slėniai. Ši erdvė nėra itin pažeista erozijos. Vienintelė sąlyginai lygi reljefo erdvė buvo į rytų pusę, kurios kryptimi nuo dvaro vedė nedidelis kelias link Mardasavo. Per patį dvarą ėjo dar vienas, tačiau dėl dvaro uždarumo (buvo atitvertas tvora ir vartais nuo miesto), panašu, ne itin dažnai naudojamas kelias. Šis kelias kilo į dvarvietės kalvą nuo Merkio ir Nemuno santakoje buvusio tilto ar vėliau perkėlos ir vedė link miesto aikštės.

Tikslių žinomų duomenų, kaip atrodė Merkinės dvaras iki pat XVII a. antros pusės, nėra aptikta. Vladislovo Vazos IV laikais jo valdyta Merkinės seniūnija buvo perduota Jonui Vypiskiui, kuris, vedęs valdovo favoritę Jadvygą Luškovską, čia apsigyveno su valdovo nesantuokiniu vaiku Vladislovu Konstantinu Vaza ir Jadvygos Luškovskos motina Ona. Verta paminėti, kad Merkinės magistrato knygoje yra įrašytas Onos Luškovskos testamentas, kuriame ji nurodo parduoti mūrnamį Lvovo rinkos aikštėje ir gautus pinigus atiduoti jos dukteriai, taip pat Lvovo bei Merkinės dominikonams. Testamente ji išreiškė norą būti palaidota Merkinės dominikonų bažnyčioje²⁶.

Albrechto Stanislovo Radvilos aprašymuose minima, kada valdovas lankėsi Merkinėje su delegacija iš Venecijos. Jiems demonstruojant medžioklės ypatumus buvo paleista keletą metų narve auginta meška (Raczynski, 1839). Tai rodo, kad dvare galėjo būti žvėrynas. Apie to meto dvaro pastatus daugiau informacijos galėtų pateikti archeologiniai tyrimai, tačiau ir dabar dvarvietės kalvos šlaituose aptinkama XVII a. pirmos pusės koklių bei keramikos fragmentų. XVII a. pirmos pusės miesto magistrato knygoje minima dvarui priklausiusi plytinė, stovėjusi šalia Stangės upelio²⁷.

Detalus dvaro aprašymas yra pateikiamas XVII a. seniūnijos inventoriuje, kai Merkinės seniūnu buvo Lietuvos didysis etmonas, Vilniaus vaivada Kazimieras Jonas Sapiega. Dvaras vadinamas pilimi, teritoriją juosė tvora, kurioje ties keliu, kertančiu teritoriją nuo Merkio ir Nemuno link miesto centro, taip pat ties keliu link Mardasavo buvo pastatyti dideli vartai. Einant nuo upių santakos, kairėje pusėje buvo „itališkas“ (barokinis) nedidelis sodas, suskirstytas kvadratais ir aptvertas iš baliustrados sudaryta tvora. Į jį buvo patenkama nuo kelio

²⁶ Merkinės magistrato knyga 1642–1649, SA 5847, l. 52v.

²⁷ Ibid., 56v.

pro atskirus vartelius. Pačiame sode augo įvairūs neseniai pasodinti medžiai. Rūmai buvo „itališkos“ struktūros, dviejų aukštų su iš abiejų pusių pristatytais prieškambariais (*sieni*). Tai greičiausiai buvo rūmų rizalitai, prie kurių buvo priglausta per du aukštus „stalių darbo“ galerija. Jos turėklus sudarė baliustrada, o pirmajame aukšte ją rėmė didelės kolonos. Patys rūmai buvo tvarkingai dengti malksnomis. Vidaus struktūra buvo sudėtingo plano – pirmajame aukšte buvo keturi kambariai, du skirtingo dydžio prieškambariai, kitos nedidelės patalpos, tarp kurių išvietė, skirtingos kambaros ir pokylių salė (*izba stolowa*). Iš viso pastato pirmajame aukšte buvo 18 langų su langinėmis. Pastato antrasis aukštas buvo įrengtas mansardoje, kurioje taip pat buvo keletas skirtingo dydžio kambarių ir prieškambariai su išėjimais į pastato galerijas²⁸.

Šalia dvaro rūmų stovėjo kitas senas gyvenamasis pastatas, kurio pirmajame aukšte buvo 8 patalpos, 15 langų, jame buvo senos žalių koklių krosnys. Pastate taip pat buvo įrengta pirtis (*laźnia*). Antrajame aukšte buvo alkierius su trimis langais. Į pastatą buvo patenkama per prieangį. Dvaro rūmų teritorijoje taip pat aprašyti ūkiniai pastatai, tarp kurių buvo klojimai, arklidės ir kitų funkcijų statinių. Be šių pastatų, minimi gyvenamieji dvaro tarnautojų pastatai. Vienas jų – ekonomo namas. Netoliese, šalia Stangės upelio, prie „Merkinės miesto ežero“ stovėjo dvarui priklausęs *bravoras*, taip pat minimas vandens malūnas. Šalia *bravoro* aptvertoje teritorijoje buvo medžiotojų namas ir nedidelė arklidė. Kiemo viduryje buvo sandėlis medžiotojų daiktams, taip pat stovėjo dar vienas ūkinis pastatas. Šalia dvaro, prie Nemuno buvo dar vienas nedidelis ūkis, kuriame stovėjo du nedideli pastatai. Iš puošnesnių pastatų minimas dviejų aukštų sandėlis, kuriame per du aukštus buvo įrengtos galerijos. Jame buvo laikomi ponų daiktai. Įdomu, kad visai šalia šio pastato stovėjo nedidelis „kapitono“ namas. Žvelgiant į šiuos duomenis, galima teigti, kad XVII a. pabaigoje didžioji dalis pastatų stovėjo bent jau nuo XVII a. vidurio karo, dalis jų minimi kaip seni, tačiau suremontuoti. Ūkinėje dalyje, viršutinėje dvaro dalyje, atmetus rūmus ir oficiną, stovėjo bent 9 pastatai. Apačioje, šalia Stangės upelio, į šiaurę nuo dvaro rūmų ir kitų ūkinių pastatų buvo dar bent keli pastatai²⁹.

XVIII a. pirmoje pusėje dvaro pastatai buvo perstatomi. Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos laiškuose dvaro administratoriui minima apie dvaro rūmų statybą, koklių gamybą, nuo Vladislovo Vazos laikų nevalytus dvaro tvenkinius (Sarcevičienė, 2020). XVIII a. antroje pusėje apie dvarą atsiranda įvairesnių duomenų. 1764 m. Merkinės seniūnijos inventoriuje rašoma, kad rūmai buvo dviaukščiai, į vidų prieš pagrindines duris buvo laiptai. Pastatą per vidurį dalijo du prieškambariai, patekus į prieškambarį pro pagrindines duris iš reprezentacinio kiemo, dešinėje pastato dalyje (link Nemuno pusės) buvo trys patalpos, viena jų buvo salė, o su ja jungėsi kiti atskiri kambariai. Iš šio aprašymo matyti, kad pastato interjeras buvo gana puošnus, jame minima įvairia drobe kaltos sienos ir stiuko lipdybos lubos, kiekviename kambaryje buvo koklinė krosnis. Langai buvo stalių darbo, kvadratiniai, išorėje neturėjo langinių. Sukant nuo didžiojo kiemo į kairę buvo patenkama į du kambarius, viename jų buvo keturi langai. Šie du kambariai turėjo vieną bendrą krosnį, jų lubas taip pat puošė stiuko lipdyba. Kalbant apie kitą prieškambarį, jis buvo kitoje statinio pusėje nuo mažojo kiemelio. Iš šio kiemelio prieš įeinant į prieškambarį, užlipus laiptais buvo patenkama į galerijos priestatą. Ši galerija kartu su pirmame ir antrame aukšte buvusiomis patalpomis formavo rūmų rizalitą. Nurodoma, kad antrajame aukšte į galeriją buvo išvesti du aukšti langai ir tarp jų į ją vedė dvivėrės durys. Visame antrajame aukšte buvo penki kambariai. Dalis nurodytų patalpų buvo prastos būklės, į galeriją išvesti langai buvo be stiklų, viename iš kambarių nebuvo lubų. Pabaigoje rūmų inventoriaus nurodoma, kad po pastatu buvo du mūriniai rūšiai. Iš šio aprašymo galima daryti išvadą, kad pastatas buvo senas ir jam reikėjo remonto³⁰.

1776–1779 m. išlaidų knygos rodo, kad Matas Oginskis dvare vykdė didelius statybos darbus. Buvo pastatyti nauji rūmai, didesnė dalis dvaro ūkinių pastatų ir suremontuoti ar naujai statomi kiti priklausę dvarui pastatai Merkinės mieste arba seniūnijoje esančiuose palivarkuose. Šveicarų keliautojas, geografai, matematikas ir astronomas

²⁸ Kopia inwentarza albo rewizyi calego starostwa Mereckiego roku 1693-1695, LVIA, f.1135, ap. 4, b. 474, l. 40-42v.

²⁹ Ibid., 42v-44.

³⁰ 1764 Inwentarz Starostwa Mereckiego, LVIA, f. 525, ap. 17, b. 616, p. 38–39.

Johanas Bernoulli, keliaudamas pro Merkinę 1777 m. rugsėjį, paminėjo, kad nauji rūmai dvare jau buvo pastatyti (Bernoulli, 1780). Išlaidų knygoje minima naujo *bravoro* statyba, jam pagamintos 23 602 plytos. Mūrnario, kuris greičiausiai stovėjo prie miesto aikštės, salės ir virtuvės remontui pagamintos 355 plytos. Rūsingės palivarkui skirta 100 plytų. Naujiems ūkiniams pastatams dvaro teritorijoje iš viso sunaudotos 60 388 plytos. Mūrijimo darbai ponų name minimi 1776 m., taip pat minimas rūsio išmūrijimas po naujai statomu pastatu prie kafenhauzo. 1776–1779 m. mediena buvo ruošiamą jau minėtiems pastatams, taip pat izdo pastatui, keltams per Merkio bei Nemuno upes, plytinei, Ilgų užteigai bei sandėliui, įvairiems kitiems staliaus darbams. Skiedromis „ponų namų“ stogas buvo dengiamas 1776 m., o *bravoro*, taip pat kitų pastatų 1777 m. Sąskaitose minimas ir kalkių skiediniui paruošimas. Dalis kalkių buvo perduotos Merkinės dominikonams, kalkės taip pat naudotos tinkui ir mūriui naujam pastatui prie kafenhauzo, *bravorui*, austerijai, malūnui, dvaro ūkiniams pastatams bei mūrnario prie aikštės remontui. Be pastatų statybos, geležis buvo naudota narvui miesto aikštėje įrengti (*Na klatkę w Rynku*), taip pat *bravore* buvusiai šulinio pompai. 1777 m. dailidei buvo sumokėta už tilto per Stangės upelį statybą 222 zlotai, o po metų 880 zlotų už *bravoro* statybą. Mūrininkui už kaminų ir krosnių statybą ponų name sumokėtas 91 zlotas. 1779 m. dailininkas Gorskis gavo 320 zlotų už tilto per Stangės upelį ištapymą, taip pat jis ištapė du kambarius kafenhauze, šio pastato langines, minėtą aikštėje įrengtą narvą. Išlaidose minima, kad už viso dvaro palivarko statybą nenurodytas dailidė gavo 3 209 zlotus ir 6 grašius. Be šių pastatų statybos išlaidų, verta paminėti, kad tarp 1766 ir 1767 m. už 452 zlotus iš Leonardo Makovskio buvo nupirktas Nemuno laivas – vytinė³¹.

Seniūnijos 1787 m. inventoriuje pagrindiniai rūmai nurodyti kaip oficina, tačiau iš bendro aprašymo matyti, kad šis pastatas turėjo atitikti pagrindinę – ponų rūmų – funkciją. Patys rūmai, kaip ir dvaro funkcinės dalys, palyginti su XVII a. pabaigos situacija, nebuvo pakeitę savo vietų. Pačią dvaro teritoriją ir pastatų lokalizaciją patikslina XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios miesto planai. Juose aiškiai matyti, kad tuo metu rūmai buvo pailgo stačiakampio plano, orientuoti pietų–šiaurės kryptimi, prie jų pagrindinės dalies buvo pristatyti du vienodų matmenų alkieriai. Rūmų reprezentacinis kiemas buvo orientuotas nuo rūmų į vakarus, link piliakalnio, o kiemo gale stovėjo oficina. Patys rūmai buvo prisiglaudę prie šlaito, kurio apačioje ėjo link dvaro kylantis Gardino kelias. 1786 m. dvaro rūmai aprašyti kaip buvę ant mūro pamatų, su malksnomis dengtu stogu ir dviem frontonais, galbūt formavusiais, kaip minima ir ankstesniuose aprašymuose, rūmų rizalitus. Virš stogo kilo trys kaminai. Įėjus į rūmus pro dvivėres duris buvo patenkama į pagrindinį koridorių, kuriame grindys buvo iš plytų. Prieš pagrindines duris buvo prieangis su laiptais, kurį laikė keturi stulpai. Visuose rūmuose durys buvo stalių darbo. Įėjus iš kiemo, dešinėje pusėje buvo pirmasis kambarys, kuriame buvo baltų koklių krosnis, o šalia jo buvo drabužių laikymo patalpa. Iš šio koridoriaus buvo patenkama į šešis kambarius, kuriuose visi langai buvo skaidraus stiklo. Pastate iš viso buvo 23 langai. Du jų buvo maži, virš durų, dar du minimi pailgi. Visuose kambariuose grindys buvo iš lentų. Šiame inventoriuje įrašyti ir minėti XVIII a. pabaigos teritorijos plane matomi prie rūmų atskirai pristatyti alkieriai. Į juos buvo patenkama pro dvivėres duris, juose buvo krosnys ir virš jų kilo kaminai. Viename iš alkierių, kuris arčiau Gardino kelio, buvo trys dideli langai, o kitame buvo du dideli ir du maži³².

Oficina iš abiejų pusių turėjo frontonus ir buvo dengta malksnomis. Apibendrinant galima teigti, kad oficina turėjo 10 skirtingų patalpų, įskaitant ir prieškambarį. Atmetus langus virš durų, pastate buvo 20 langų, po pastatu buvo mūrinis rūsys, didžiojoje dalyje patalpų grindys buvo iš plytų, tačiau buvo įrengtų ir iš medžio lentų, skirtingose patalpose stovėjo skirtingos paskirties 7 krosnys, kurių viena minima su „piešiniiais“. Didesnė dalis minimų ūkinių pastatų turėjo fachverko elementų. Rašoma, kad šis „prūsiškas mūras“ daugelyje pastatų buvo naudojamas frontonuose³³.

Į teritoriją, kaip ir anksčiau, nuo miesto buvo patenkama per tiltą, stovėjusį ant Stangės upelio. Rašoma, kad tiltas turėjo dvi skulptūras, kurios buvo įstatytos iš abiejų tilto pusių buvusiuose vartuose. Vienoje tilto pusėje

³¹ Merkinės seniūnijos pajamų ir išlaidų registrai, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 478.

³² Inwentarz Podawczy Starostwa Mereckiego roku 1787, LVIA, f. 525, ap. 17, b. 616, l. 13–14.

³³ Ibid.

buvo Šv. Florijono, o kitoje Šv. Jono Nepomuko skulptūros³⁴. 1794 m. minima, kad šis tiltas buvo „geras ir didelis“. Šalia netoli dvaro esančios Merkio ir Nemuno santakos veikė upių uostas, skirtas vytinėms. Nurodoma, kad Merkio upė jau tuo metu buvo užnešta ir nebetiko, „kaip anksčiau“, laivybai³⁵.

Žlugus Abiejų Tautų Respublikai dvaro užstatymo raida tampa miglota. XIX a. vidurio miesto planuose matyti, kad tada buvusių rūmų jau nebebuvo, buvusioje reprezentacinėje dvaro teritorijoje palei jos ribas buvo pastatyta keletas panašaus dydžio pastatų³⁶. Mažesniųjų pastatų buvo daugiau teritorijos šiaurėje, tačiau jų stovėjimo vieta nebeatitiko XVIII a. pabaigos užstatymo. Greičiausiai po baudžios panaikinimo rūmai galutinai sunyko. XIX a. pabaigoje šalia buvusių rūmų vietos buvo pastatytas mūrinis pastatas, kuris buvo nuomotas žydų Šliomo Goričevskio ir Ari-Leybo Farberio. Pastate buvo įrengtas muilo ir deguto fabrikėlis³⁷. Dar prieškarui šiaurinėje dvarvietės teritorijoje, viršutinėje dalyje stovėjo keletas medinių gyvenamųjų namų, erdvėje tarp mokyklos ir šių pastatų vyko miestelio renginiai, čia 1935 m. įvyko vienas iš senovės dienų renginių. Sovietmečiu didesnė dvarvietės teritorijos dalis buvo užstatyta gyvenamaisiais pastatais. Vietovė ilgus dešimtmečius nebeturėjo jokių sąsajų su kadaise čia veikusiu karališkuoju dvaru.

Miesto vienuolynai ir bažnyčios

Neskaitant iki šių dienų išlikusios parapiinės bažnyčios, kitų buvusių bažnyčių ar vienuolynų pastatai buvo suniokoti gaisro arba nugriauti XIX a. antroje pusėje. Šiame straipsnyje plačiau nekalbėsime apie parapiinę bažnyčią, kurios datavimo, raidos klausimai reikalauja atskiro tyrimo. Verta pažymėti, kad vienas seniausių Pietų Lietuvoje išlikusių mūro pastatų iki šiol nesulaukė platesnių tyrimų.

Pastacius mūrinę parapiinę bažnyčią, kitas reikšmingas vienuolijos statinių kompleksas šalia miesto aikštės iškilo XVII a. pradžioje. Dominikonų konvento pastatai, formavę rinkos aikštės pietrytinę dalį, ilgą laiką dominavo miesto erdvėje. Visi istoriniai ir kartografiniai duomenys rodo, kad dominikonų bažnyčia stovėjo kiek nuošaliau nuo aikštės Senojoje Vilniaus gatvėje, o pats dviejų aukštų vienuolynas glaudėsi šalia aikštės. Vienuolyno teritorija nuo aikštės ir Senosios Vilniaus gatvės apėmė nemažą plotą. Šalia bažnyčios, šventoriuje, buvo kapinės. 1820 m. vienuolyno inventoriuje nurodoma, kad mūrinė bažnyčia buvo pastatyta 1606–1610 m. burmistro Kristupo Steponavičiaus iniciatyva³⁸. Vien iš to galime spręsti, kad tai dėl renesanso įtakos atsiradęs mūrinis statinys. Bažnyčiai buvo suteiktas Šv. Dvasios, Švč. Mergelės Marijos ir Šv. Kazimiero titulas pagal joje buvusius altorius, nors dar XVII a. pradžioje miesto aktuose aptinkamas tik Šv. Dvasios pavadinimas (Baliulis, 2010, p. 485). 1817 m. inventoriuje nurodoma, kad langai mūrinėje bažnyčios dalyje buvo be karnizų³⁹. Galime paminėti ir tai, kad Merkinės seniūnijos 1693–1695 m. inventoriuje rašoma, jog ši mūro bažnyčia buvo „nemaža“⁴⁰. Gali būti, kad Šiaurės karo metu bažnyčia buvo sugriauta, nes nurodoma, jog prieš statant naują bažnyčią iš jos tebuvo likusios sienos be skliautų, tačiau šie mūrai buvo panaudoti kaip naujai statomos bažnyčios presbiterija. Mūrinės dalies ilgis siekė 29 uolektis (apie 18,6 m). Nurodoma, jog naujos medinės bažnyčios statybos darbai vyko 1758 m. iš „geradarių“ lėšų⁴¹. Įdomu, kad tarp Merkinės dvaro dokumentų aptinkame surašytas išlaidas „naujos bažnyčios statybai“. Iš to matyti, kad 1820 m. inventoriuje nurodytieji „geradariai“, pagrindiniai jų, buvo tuo metu dvarą valdę Oginskių giminės atstovai. Surašytose dvaro išlaidose matyti, kad buvo mokami pinigai už medžio paruošimą, dailininko paslaugas⁴². Pristatytos naujosios medinės dalies ilgis

³⁴ Ibid., p. 16.

³⁵ Lustracyi miasta Merecz 1794, LVIA, f. 525, ap. 17, b. 616, l. 113v.

³⁶ 1854 m. Merkinės miestelio planas, LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 1/295, l. 7.

³⁷ Merkinės muilo ir deguto fabriko projektas, 1908 m., LVIA, f. 382, ap. 2, b. 1652.

³⁸ Wizyta calego funduszu Kosciola i klasztoru Dominikanow Mereckich, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 827.

³⁹ Dodatek do wizyty klasztoru XX: Dominikanow w Mereczu, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1348, l. 37.

⁴⁰ Kopia inwentarza albo rewizyi calego starostwa Mereckiego roku 1693–1695, LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 474, l. 120.

⁴¹ Wizyta calego funduszu Kosciola i klasztoru Dominikanow Mereckich, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 827.

⁴² Merkinės seniūnijos pajamų ir išlaidų registrai, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 478, l. 3.

siekė 24 uolektis (apie 15,4 m), tad visas bendras bažnyčios ilgis buvo apie 34 m, pastato plotis – 21 uolektis (apie 13,5 m), aukštis iki stogo siekė net 20 uolekčių (apie 12,8 m)⁴³. Tokio aukščio bažnyčia tarp išlikusių šiame regione šio laikotarpio medinių bažnyčių retai aptinkama. Bendras bažnyčios vaizdas nuo aikštės pusės, į kurią buvo orientuotas bažnyčios pagrindinis fasadas, galėjo būti panašus į kitų XVIII a. dvibokščių medinių bažnyčių. Nurodoma, kad bažnyčios priekyje buvo du vidutiniai bokštai, o gale virš altoriaus kilo signatūrinis bokštėlis. Dar vienas bokštėlis buvo virš bažnyčios frontono. Bokštų viršūnėse kilo geležiniai kryžiai. Į XVIII a. viduryje statytą bažnyčios medinę dalį per pagrindinį fasadą buvo patenkama pro vienas dvigubas duris. Iš šonų prie bokštų iš abiejų pusių buvo po dar vienas duris. Ketvirtos durys buvo bažnyčios galinėje dalyje, pro kurias „nuo bažnyčios choro“ buvo patenkama į kapines. Vargonų choras buvo virš pagrindinio įėjimo, jį laikė du mediniai stulpai. Bažnyčia, sprendžiant iš aprašymo, turėjo tris navas, kurias skyrė 8 mediniai stulpai. Vidurinės navos lubos buvo lenktos, skliauto formos. Bažnyčios grindys medinėje dalyje buvo iš lentų, nuėjus toliau link šoninių altorių, kurie galbūt buvo mūrinėje pastato dalyje, grindys buvo iš plytų. Nenurodytose vietose minima, kad po bažnyčia buvo įrengti trys rūšiai, kuriuose, tikėtina, buvo palaidoti vienuolyno fundatoriai. Bažnyčioje iš abiejų šonų buvo po septynis langus, kai kurie jų buvo švino rėmais, o kiti medžio. Pagrindiniame bažnyčios fasade buvo trys langai. Dar minimi trys maži langai nenurodytose vietose⁴⁴. Prie bažnyčios varpinė buvo dviejų aukštų, jos pirmas aukštas buvo iš rąstų, o antrasis buvo karkasinės konstrukcijos, apkaltas lentomis. Varpinė buvo kvadratinio plano, ant mūrinių pamatų, tiek jos plotis, tiek ilgis buvo 9,5 uolekties (apie 6 m)⁴⁵. Pačioje varpinėje buvo du varpai⁴⁶. 1822 m. po miestelį nusiaubusio gaisro iš bažnyčios tebuvo likusi mūrinė dalis, šalia vis dar stovėjo varpinė. Tada paminėta teritoriją supusi tvora ir kapinės⁴⁷.

Apie patį vienuolyno pastatą žinoma informacija yra kiek prieštaringa. 1775 m. Edukacinei komisijai perėmus jėzuitų turtą, jis buvo atiduotas dominikonams, dėl to kai kurių tyrėjų darbuose vienuolyno pastatai buvo painiojami. XVIII a. pabaigoje dominikonų vienuoliai persikėlė į buvusį jėzuitų vienuolyno pastatą, todėl peršasi išvada, kad tada pats senasis vienuolynas prie aikštės jau buvo gana prastos būklės. Sprendžiant iš vėlyvesnių duomenų apie pastatą, galima suprasti, kad XIX a. viduryje statinys buvo virtęs nemenkais griuvėsiais (Kraszewski, Wolfgang, 1848). Vienuolyno pastato perimetras gana aiškiai pavaizduotas ir XIX a. pradžios miesto plane, kuriame matomas nemažas statinys, turėjęs du atskirus flygelius⁴⁸. 1852 m. nežinomo autoriaus piešinyje⁴⁹ matyti, kad statinys dar buvo iš dalies naudojamas. Sveikoje pastato pirmojo aukšto dalyje veikė krautuvės. Pastato kampinė dalis prie gatvės į dvarą buvo jau be stogo ir langų. Šiame piešinyje galima išvėlyti ir pastato architektūrinius sprendimus. Statinys buvo tinkuotas, antrajame jo aukšte buvo mažesni langai nei pirmajame.

Kitos bažnytinės organizacijos, jėzuitų, valdomas pastatų kompleksas su pagrindiniais vienuolyno ir Šv. Kryžiaus bažnyčios mūrais buvo ryškus Senosios Gardino gatvės aplinkos akcentas. Pastatų kompleksas buvo išsidėstęs šalia parapiinės bažnyčios, o teritorija buvo apribota iki šiol nepakitusių gatvių ir skersgatvių (dab. J. Bakšio, V. Sladkevičiaus, Piliakalnio, A. Čyro gatvių, taip pat skersgatvio tarp A. Čyro ir Piliakalnio gatvių), kuri sudarė gana nemažą ploto miesto kvartalą. Kitoje Senosios Gardino (dab. J. Bakšio) gatvės pusėje taip pat buvo rezidencijai priklausiusių valdų, kuriose stovėjo mokyklos mūrai. Be inventorinės medžiagos, šią teritoriją detalai apibūdina Jono Reitelaičio sudaryta XIX a. pradžios vienuolyno teritorijos plano kopija⁵⁰. Aptvertoje teritorijoje pagrindiniai bažnyčios ir vienuolyno mūrai buvo išsidėstę šalia pagrindinės Senosios Gardino gatvės (dab. J. Bakšio g.), pati bažnyčia stovėjo kampe tarp šios gatvės ir skersgatvio link parapiinės bažnyčios (dab. V. Sladkevičiaus). Žemiau, leidžiantis pagrindine gatve, prie rezidencijos mūrų stovėjo dideli mūriniai barokinių

⁴³ Wizyta calego funduszu Kosciola i klasztoru Dominikanow Mereckich, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 827.

⁴⁴ Wizyta calego funduszu Kosciola i klasztoru Dominikanow Mereckich, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4019, l. 827–828.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Dodatek do wizyty klasztoru XX: Dominikanow w Mereczu, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1348, l. 37.

⁴⁷ Wizity XX dominikanow za rok 1819, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3662, l. 37.

⁴⁸ Merkinės miestelio ir apylinkės planas (1807–1815 m.), RGVA, f. 848, ap. 16, b. 19538.

⁴⁹ Widok fasady z wejściem do wieży, Biblioteka Jagiellońska, IR 1073.

⁵⁰ Dominikonų vienuolyno teritorijos planas, LMAVB RS, f. 136, vnt. 8, l. 8v.

formų vartai „su vynuogių puošyba iš abiejų pusių“. Virš vartų buvo iškeltas kryžius, patys atidaromieji vartai buvo kaustyti metalu⁵¹. Šalia, leidžiantis gatve toliau, stovėjo medinis vienas iš mokyklos pastatų, o kitoje gatvės pusėje buvo išsidėstę pagrindiniai mokyklos mūrai. Apačioje, teritorijoje, apribotoje pagrindinės J. Bakšio ir A. Čyro gatvių, taip pat skersgatvio, buvo vienuolyno daržas. Sodas buvo pasodintas šalia parapiinės bažnyčios, dabartinės klebonijos vietoje, jis sudarė apie trečdali visos vienuolyno teritorijos, šalia jo pačiame kvartalo centre stovėjo svirnas, prižiūrėtojo namas, taip pat šalimais sodo ir šalia dabartinės V. Sladkevičiaus gatvės stovėjo vienuolyno klėtis. Tvartai ir daržinė buvo nuošaliau nuo pagrindinių rezidencijos mūrų, vienas šalia kito išsidėstę sulig rezidencijos teritorija prie skersgatvio tarp dabartinių A. Čyro ir Piliakalnio gatvių.

Jėzuitai į Merkinę Mykolo Kazimiero Paco dėka buvo pakviesti 1679 m. Mūrinis bažnyčios ir jėzuitų namų kompleksas turėjo iškilti XVIII a. viduryje jėzuitų misijai Merkinėje tapus rezidencija. Žvelgiant į pastatų aprašymo duomenis susidaro įspūdis, kad pagrindiniai vienuolyno mūrai kartu su prijungta bažnyčia nebuvo iki galo baigti arba nebuvo įgyvendinta pirminė statybos idėja. Pirmiausia patraukia dėmesį tai, kad bažnyčia ir kiti mūrai buvo netinkuoti, o pati bažnyčia neturėjo frontono. Bažnyčios stogas buvo visiškai tokio pat dydžio ir aukščio kaip ir visų dviaukščių jėzuitų namų, pati stogo danga buvo molio čerpės. Pagrindinės durys į bažnyčią buvo iš Senosios Gardino gatvės. Pati bažnyčios erdvė buvo vienanavė. Pastato centre, tarp šonuose sustatytų suolų buvo durys į rūšį. Bažnyčios presbiterija buvo stačiakampio formos, jos gale buvo zakristija, ją dengė didysis altorius, iš čia į vienuolyno kiemą buvo durys. Pati bažnyčia turėjo penkis altorius, kai kurie jų buvo mediniai, vienas jų mūrinis, pats didysis altorius buvo juodos spalvos. Bažnyčios grindys buvo išdėtos plytomis. Virš įėjimo buvo bažnyčios choras, kuris tiesiogiai buvo susietas su antruoju vienuolyno patalpų aukštu. Bažnyčia turėjo mūro skliautus, pastatas tiek iš lauko, tiek iš vidaus buvo papuoštas karnizais. Iš pačios bažnyčios į jėzuitų namų koridorių buvo patenkama pro duris, esančias po choru. Kitas įėjimas į pastatą, iš gatvės, buvo pro nedideles duris, virš kurių buvo langelis, o šalia – iškvietimo funkciją turėjęs pakabintas varpelis. Kitas įėjimas pro dvigubas duris buvo iš kiemo į tą patį koridorių, į kurį buvo patenkama iš gatvės. Šalia buvo jau minėtos durys į bažnyčią ir mūriniai laiptai į antrąjį pastato aukštą, o po jais buvę laiptai vedė į du didelius rūsius, kuriuose buvo laikomi gėrimai. Kitos durys į rezidencijos kiemą buvo šalia refektoriumo ir virtuvės, kurie buvo kitame vienuolyno sparne, taip pat nedidelės durys vedė tiesiai link vienuolyno didžiųjų vartų. Pirmojo ir antrojo aukšto pagrindiniai koridoriai buvo išdėstyti vienodai, jų langai ėjo sulig vienuolyno linija palei pagrindinę gatvę ir krypo link refektoriumo. Pirmajame aukšte ties koridoriaus pasisukimu link refektoriumo ir tiesiai ėjusio išėjimo link vienuolyno vartų stovėjo didelis laikrodis su varpeliais. Koridoriuose tarp durų į celes buvo pakabinti įvairūs šventųjų paveikslai. Pastato langai buvo keturių dalių, pirmajame aukšte nuo gatvės dar buvo apsaugoti grotomis. Celės buvo orientuotos į vienuolyno kiemą. Šalia refektoriumo buvo patalpa, skirta vienuolyno bibliotekai⁵². XIX a. pradžios inventarinėje medžiagoje rašoma, kad išorinė refektoriumo siena buvo pavojingai įskilusi. Bendras vienuolyno planas nebuvo taisyklingas, refektoriumo korpusas nebuvo lygiagretus su bažnyčia. Bendras vienuolyno ilgis, įskaitant ir bažnyčios fasadinę dalį, sulig pagrindine gatve buvo 55 uolektys (apie 35,5 metro). Pačios bažnyčios plotis buvo 15 uolekčių (apie 9,5 m), ilgis 36 uolektys (apie 23 m), tiek bažnyčios, tiek jėzuitų namų aukštis iki stogo (mūrinė dalis) siekė 12 uolekčių (apie 7,7 m). Pastate buvo įvairių krosnių, kurių daugumos būta „švediškų koklių“ arba „žalių“. Koridoriai ir celės buvo su mūro skliautais, tačiau keletas celių turėjo medines lubas, didžiojoje dalyje patalpų grindys buvo iš plytų. Šalia refektoriumo buvo virtuvė, joje dvi krosnys, viena jų turėjo didįjį kamina. Antrojo aukšto patalpų išdėstymas iš esmės beveik sutapo su pirmojo aukšto patalpų išdėstymu. Einant iš bažnyčios choro ir sukant į kairę, į kitą vienuolyno korpusą, pačiame koridoriuje buvo laiptai į pastato palėpę. Kaip matyti iš inventoriaus duomenų, virš refektoriumo ir bibliotekos buvo dvi celės⁵³.

⁵¹ Lustracya rezidecyi Mereckiej 1774 roku januaryi 15, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1140, l. 12.

⁵² Lustracya rezidecyi Mereckiej 1774 roku januaryi 15, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1140, p. 10–11.

⁵³ Wizyta calego funduszu Kosciola i klasztoru Dominikanow Mereckich, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4019, p. 836–836v.

Šalia rezidencijos mūrų prie gatvės (dab. V. Sladkevičiaus), šalia parapinės bažnyčios stovėjo varpinė. 1774 m. varpinė aprašyta buvusi sudaryta iš keturių medinių stulpų, kurių viršuje buvo stogelis, dengtas skiedromis, tačiau nurodoma, kad kadaise jis buvo apkaltas skarda. Virš stogo kilo dar du stulpeliai ir tarp jų buvo vienas varpas. Iš viso varpinėje buvo keturi varpai⁵⁴.

Panaikinus dominikonų vienuolyną, pastatai XIX a. pirmoje pusėje nebuvo visiškai apiešti ar tapę griuvėsiais. XIX a. pradžioje minima, kad vienuolyne buvo atlikti tam tikri remonto darbai. Jų metu buvo tvarkytas stogas, netgi padarytas tam tikras kosmetinis remontas – sutvarkyti bažnyčios išoriniai karnizai⁵⁵. XIX a. vidurio miesto planuose matyti, kad rezidencijos teritorija jau buvo suskirstyta atskirais sklypais⁵⁶. Visas rezidencijos kompleksas visiškai sunaikintas XIX a. antroje pusėje, jo teritorija šiuo metu yra užstatyta įvairiais, daugiausia sovietmečiu iškilusiais statiniais ir suskirstyta skirtingais privačiais sklypais. Vien pagrindiniai bažnyčios ir jėzuitų namų mūrai kartu su bažnyčia buvo išsidėstę per du šiuo metu esančius sklypus.

Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, stovėjusi šiaurinėje miesto teritorijoje ant kalvos, yra vienintelis objektas, apie kurį aptinkama itin mažai informacijos. Pirmą kartą ši bažnyčia minima 1693–1695 m. seniūnijos inventoriuje⁵⁷. Pažymėtina, kad bažnyčia buvo pastatyta toje vietoje, kur buvo pradėjusios kurtis atskiros miesto kapinės. Archeologinių tyrimų metu fiksuota, kad šioje vietoje pradėta laidoti XVII a. viduryje (Černiauskas, Gudavičius, Vaitkevičius, 2004), tačiau minėtas inventorius jokių kapinių prie bažnyčios nemini. Kartografiniuose šaltiniuose pirmą kartą kapinės šioje vietoje nurodytos tik 1845 m.⁵⁸ XIX a. pradžios plane ši bažnyčia nurodyta buvusi medinė⁵⁹. Jeigu tikėtume šiuo planu, tai buvo gana nemažas pastatas, kurį būtų sunku manyti esant koplyčią ar pastatą, naudojamą tik kapinių paskirčiai. Pastatas buvo pastatytas bene aukščiausioje apgyvendintoje miesto vietoje ir turėjo gana ryškiai dominuoti miesto panoramoje. Žinoma, kad bažnyčia sudegė 1822 m. gaisro metu, vėliau čia tebuvo kapinės, kurios jau XX a. pradžioje galėjo būti sunykusios. Tarpukario spaudoje rašoma, kad kalva, ant kurios stovėjo bažnyčia, XIX a. antroje pusėje buvo gerokai nukasta. Verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad išlikusi kalvos dalis buvo vadinta Šv. Petro vardu⁶⁰. Panašu, kad smarkiai buvo suardyta šiaurinė kalvos dalis, kuria šiuo metu eina kelias link dabartinių kapinių. Po Antrojo pasaulinio karo šioje kalvoje buvo įrengtos sovietinių karių kapinės.

Išvados

Merkinė XVI a.–XVIII a. pirmoje pusėje buvo labiausiai urbanizuota ir didžiausią gyventojų skaičių turėjusi gyvenvietė dabartinėje Pietų Lietuvos teritorijoje. Miesto radialinis planas pradėjo formuotis XV a. šioje vietoje strateginę reikšmę turėjusių kelių kryžkelėje. Merkinės šiandieninis pagrindinių gatvių tinklas yra mažai pakitęs arba nepakitęs nuo pirmųjų gatvių paminėjimų XVI a. antroje pusėje. Miesto urbanistikoje ryškiausias pokytis yra XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje nutiesta Seinų gatvė, kuri apjuosė senamiesčio teritoriją. Vienas ryškesnių išnykusių skersgatvių yra Kreivasis arba Račių skersgatvis, kuris buvo rytinėje miesto dalyje. Merkinės turgaus aikštė trapecinę formą yra išlaikiusi nuo pat XVI a., aikštės formą pabrėžė perimetro užstatyme atsiradę mūriniai pastatai, vienas iš jų yra iki šių dienų išlikęs vadinamasis Vazos namas. Ryškesnis aikštės pokytis įvyko pietrytinėje jos dalyje, ties Gardino g. – po Antrojo pasaulinio karo nugriovus čia stovėjusius mūrinius pastatus, aikštės plotas šiek tiek padidėjo. Šių mūrinių pastatų vietoje XVI a. pabaigoje–XIX a. pradžioje stovėjo mūrinis dominikonų vienuolynas.

⁵⁴ Lustracya rezidecyi Mereckiej 1774 roku januariy 15, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1140, l. 10.

⁵⁵ Wizyta calego funduszu Kosciola i klasztoru Dominikanow Mereckich, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4019, p. 836.

⁵⁶ 1854 m. Merkinės miestelio planas, LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 1/295a.

⁵⁷ Kopia inwentarza albo rewizyi calego starostwa Mereckiego roku 1693–1695, LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 474, l. 119.

⁵⁸ 1845 m. Merkinės miestelio planas, RVIA, f. 380, ap. 3, b. 218.

⁵⁹ Merkinės miestelio ir apylinkės planas (1807–1815 m.), RGVA, f. 848, ap. 16, b. 19538.

⁶⁰ J. Miškinis. Merkinėje buvo 7 bažnyčios ir rotušė. *Mūsų kraštas*, 1935 birželio 2, 23 (75), [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000525359>> [žiūrėta 2016 m. balandžio 15 d.].

Merkinėje užstatymo tankis, plotas, sklypų skaičius nuolat kito. XVI a. viduryje Merkinėje priskaičiuoti 208 sklypai. Iki XVII a. vidurio karo miestas, tikėtina, augo, tačiau sklypų skaičius prieš karo laikotarpį nėra žinomas. Per šį karą Merkinė patyrė didelių nuostolių, XVII a. pabaigoje priskaičiuojami tik 177 sklypai, o iš jų net 63 buvo tušti. XVIII a. pabaigoje sklypų skaičius kiek padidėjo – mieste buvo apie 230 sklypų. Iki XVII a. vidurio karo mieste vyravo medinis užstatymas, tačiau šaltiniuose minimi ir įvairiose miesto vietose buvę mūriniai pastatai. Dažniausiai gyvenamieji pastatai buvo vieno aukšto ir kelių patalpų, kieme stovėjo keletas ūkinių pastatų, taip pat minimos pirtys, galėjo būti įveistas sodas arba daržas. Kai kurie ūkiniai pastatai taip pat buvo mūriniai. Po XVII a. vidurio karo mūriniai statiniai šaltiniuose beveik neminimi, jų mieste galėjo būti tik keletas. XVIII a. antroje pusėje, pastačius austeriją bei mūrines smukles prie miesto aikštės, mieste atsirado daugiau mūrinių pastatų.

Seniausias išlikęs ir didžiausias privatus mūrinis pastatas mieste buvo vadinamasis Vazos namas, kuriame 1648 m. mirė Abiejų Tautų Respublikos valdovas Vladislovas Vaza. Pastatas turėjo iškilti XVI a. antroje pusėje, pirmasis žinomas jo savininkas buvo Tomas Karlovičius. Vėliau LDK laikotarpiu pastatą valdė Scipionas Kampo, Tobias Popelis, Urbanovskių giminė, Merkinės jėzuitai. Šiandien statinio forma ir architektūra yra gerokai pakitusi. Galinė pastato dalis XIX a. pabaigos rekonstrukcijos metu buvo nugriauta. Pastato struktūra iš L raidės formos virto stačiakampio plano.

Merkinės dvaro teritorijoje XVII a. antroje pusėje–XVIII a. pabaigoje stovėjo mediniai pastatai. Rūmai buvo keletą kartų perstatomi, šalia dvaro rūmų buvo įveistas sodas, iš viso kartu su rūmais, ūkiniais bei dvaro tarnautojų pastatais galėjo būti apie 18 pastatų. Dalis jų gana puošnūs, minimas dviejų aukštų svirnas su galerija. Į dvaro rūmus buvo patenkama per tiltą, puoštą skulptūromis ir tapybos elementais. Ūkinių pastatų architektūroje XVIII a. antroje pusėje buvo galima įžvelgti fachverko elementų.

Merkinės senojo miesto teritorijoje bažnytinė žemėvalda turėjo keletą atskirų dėmenų. Vienintelė parapinė bažnyčia yra išlikusi iki mūsų dienų. Mieste šalia aikštės stovėjo dominikonų bažnyčia su vienuolynu. Mūrinis bažnyčios pastatas iškilo XVII a. pirmoje pusėje, vėliau buvo išplėstas – XVIII a. antroje pusėje pristatyta medinė pastato dalis su bokštais. Šalia bažnyčios buvo įkurtos dominikonų kapinės. Jėzuitų kvartale XVIII a. viduryje buvo pastatytas mūrinis bažnyčios ir dviejų aukštų jėzuitų namų kompleksas. Statiniai buvo netinkuoti, dengti čerpėmis, šalia jėzuitų namų iškilo mūriniai vartai, prie bažnyčios stovėjo varpinė. Netoliese šių mūrų dar stovėjo mūriniai jėzuitų mokyklos pastatai. Aukščiausioje miesto vietoje nuo XVII a. antros pusės minima medinė Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, kurios architektūrinė išvaizda ir priklausomybė nėra žinoma.

Literatūra

- Bernoulli J. 1780. *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preußen, Curland, Rußland und Polen in den Jahren 1777 und 1778*. T. 6. Leipzig: Fritsch. Prieiga per internetą: <<https://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10466346-6>>.
- Brazaitis D. 2008. „Tyrinėjimai Merkinės senamiestyje“. *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2007 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, p. 366–368.
- Buržinskas Ž. 2015. *Istorinė Merkinės rotušė*. Merkinė: Merkinės krašto muziejus.
- Georgo Forsterio laišakai iš Vilniaus. 1988. Sudarė Jonas Kilius. Vilnius: Mokslas.
- Jonutis G. 2013. „Bakšio gatvė 10“. *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2012 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, p. 420–422.
- Kraszewski J. I., Wolfgang K. 1848. *Druskieniki: Szkic literacko-lekarski*. Wilno. Prieiga per internetą: <<https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/515290/edition/425722/content>>.
- Kryževičius V. 1981. *Lietuvos privilegijuoti miestai*. Vilnius: Mokslas.
- Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*. T. 5, *Merkinė*. 2007. Sudarė A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*. T. 7, *Merkinės miesto aktai (1598–1627)*. 2010. Sudarė A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Merkinės istorijos bruožai*. 2004. Sudarė A. Černiauskas, H. Gudavičius, V. Vaitkevičius. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

- Miškinis A. 2005. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės*. T. 2, *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai. II knyga*. Vilnius: Savastis.
- Miškinis J. 1935. Merkinėje buvo 7 bažnyčios ir rotušė. *Mūsų kraštas*, 75, p. 6b. Prieiga per internetą: <<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000525359>>.
- Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła Kanclerza W. Litewskiego*. T. 1–2. 1839. Sudarė Edward Raczyński. Poznań. Prieiga per internetą: <<https://polona.pl/item/pamietniki-albrychta-stanisława-x-radziwiłła-kanclerza-w-litewskiego-t-1-2,NjYyNTcyMjk/14/#info:metadata>>.
- Sarcevičienė J. 2020. „Ieškau jūsų mylistos pono po visas keturias pasaulio šalis...“ Antano Kazimiero Sapiegos laišakai Merkinės administratoriui Vaitiekui Kuževskui. *XVIII amžiaus studijos*. T. 6, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Personlijos. Idėjos. Refleksijos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 18–43.
- Stankus J. 2003. „Archeologiniai tyrinėjimai Merkinės senamiestyje“. *Archeologiniai tyrimai Lietuvoje 2002 metais*. Vilnius, p. 226–229.

Šaltinių sąrašas

- Banikonienė M., Purlys E. 1967. Merkinės rotušė. Istoriniai ir architektūriniai tyrimai. Vilnius, 1967. Vilniaus apskrities archyvas, f. 1019, ap. 11, b. 82.
- Buržinskas Ž. 2021. Merkinės miestelio istorinės dalies (17097), Merkinės senojo miesto vietos (3680) teritorijų, Varėnos raj., Merkinės mstl., V. Sladkevičiaus g. 1 2020 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Merkinės krašto muziejaus fondai.
- Dodatek do wizyty klasztoru XX: Dominikanow w Mereczu, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1348.
- Dominikonų vienuolyno planas, LMAVB RS, f. 136, vnt. 8, l. 9v.
- Girlevičius L. 2013. Merkinės senojo miesto vietos (3680) teritorijoje, S. Dariaus ir S. Girėno a. 1, Merkinės mstl., Varėnos r. sav., 2012 metais atliktų detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Merkinės krašto muziejaus fondai.
- Inwentarz Podawczy Starostwa Mereckiego roku 1787, LVIA, f. 525, ap. 17, b. 616.
- Janušaitienė L. 2021. Vazos namo Merkinėje architektūrinių tyrimų ataskaita. Merkinės krašto muziejaus fondai.
- Kopia inwentarza albo rewizyi calego starostwa Mereckiego roku 1693–1695, LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 474.
- Kotljarchuk A. 2006. In the Shadows of Poland and Russia. The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century. Södertörn doctoral dissertations 4. Stockholm: Södertörns högskola. Prieiga per internetą: <https://bibl.sh.se/skriftserier/hogskolans_skriftserier/In_the_shadows_of_Poland_and_Russia/diva2_16352.aspx>.
- Lisanka A. 1977. Merkinėje būsimo administracinio pastato teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. Prieiga per internetą: <http://lad.lt/data/com_ladreports/523/1-35.pdf>.
- Lustracyi miasta Merecza 1794, LVIA, f. 525, ap. 17, b. 616.
- Lustracya Rezydencyi Mereckiej. 1774 roku Januaryi 15, LVIA. f. 525, ap. 8., b. 1140.
- Merkinės magistrato knyga 1642–1649, SA 5847.
- Merkinės miestelio ir apylinkės planas (1807–1815 m.), RGVA, f. 848, ap. 16, b. 19538.
- Merkinės seniūnijos pajamų ir išlaidų registrai, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 43, 7v.
- Merkinės miestelio planas (1845 m.), RVIA, f. 380, ap. 3, b. 218.
- Merkinės miestelio planas (1854 m.), LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 1/295a.
- 1764 Inwentarz Starostwa Mereckiego, LVIA, f. 525, ap. 17, b. 616.
- Wizyta calego funduszu Kosciola i klasztoru Dominikanow Mereckich, LVIA, f. 694, ap. 1, 4019, p. 827–838.
- Wizyty XX. dominikanow za rok 1819, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3662, p. 37–44.

Urban Development of Merkinė Town in the 16th–18th Centuries

Žygmantas Buržinskas

Summary

Merkinė is one of the old settlements of Lithuania, which suffered significant urban losses during the repression of the occupation of tsarist Russia and during World War II. In the 19th century, with the exception of the parish church that has reached our days, all the main old buildings of the town, including the 16th century town hall along with monasteries and manor buildings of the 17th and 18th centuries, were destroyed or disappeared due to fires or other circumstances. During World War II, most of the old residential and commercial buildings of the town were completely destroyed and wiped off the ground

during the bombings. Later, typical Soviet buildings were built on the sites of these buildings, or empty areas remained in their places, which still dominate in the current structure of the town. The only clearly recognizable old structure in the town is mostly unchanged network of town streets since the first mention in the 16th century.

The object of the research of this article is the old town of Merkinė itself, as a materially perceived, urban structure, which includes both the buildings of the inhabitants and the dominant churches, monasteries and other buildings. The research covers the period from the 16th century, when more extensive data about the town appeared, to the collapse of the state and the loss of Magdeburg law in the end of the 18th century. Separate chapters also discuss the circumstances of the destruction of some city objects in the 19th–20th centuries. The aim of this article is to reveal the urban structure of the old town of Merkinė, as well as the structural and architectural expression of the main town buildings.

In the 16th and up to the first half of 18th centuries, Merkinė was the most urbanized and most populated settlement in the present territory of southern Lithuania. In the middle of the 16th century, there were 208 plots in the town. By the middle of the 17th century, the city was likely to grow, but the number of plots before the war is unknown. During the war between the Polish-Lithuanian state with Moscow and Sweden, Merkinė suffered heavy losses, at the end of the 17th century only 177 plots were counted, and 63 of them were empty. At the end of the 18th century, the number of plots increased slightly, there were about 230 plots in the town. Until the middle of the 17th century, although wooden buildings dominated in the town, brick buildings were mentioned in various places in the town. The oldest surviving and largest private brick building in the city was called the Vasa House, where the ruler of the Polish-Lithuanian state, Władysław IV Vasa, died in 1648. In the territory of Merkinė manor, in the period from the second half of the 17th century to the end of the 18th century, there were wooden buildings. The palace was rebuilt several times, a garden was planted next to the manor house, in total there could be about 18 buildings together with the palace, farm and manor staff buildings. In the town near the square, a Dominican church with a monastery stood. The brick church building was erected in the first half of the 17th century, it was expanded by wooden part of the building with towers later, in the second half of the 18th century. A Dominican cemetery was established next to the church. A brick complex of a church and a two-story Jesuit house was built in the Jesuit quarter in the middle of the 18th century. The buildings were not plastered, covered with tiles, a brick gate was erected near the Jesuit house, and a belfry stood next to the church. The masonry buildings of the Jesuit school also stood near these walls. In addition to these buildings, the sources mention the wooden St. Peter's and St. Paul's Church, whose dependence and architectural appearance are unknown, that stood in the highest place of the city, from the second half of the 17th century.